

Kennisvragen beheer natuur 2004

Marc Roosjen
José Dijkstra

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Voorwoord

Al verschillende keren is er een kennisdag Natuur georganiseerd. Dagen waarop de directie Natuur samen met organisaties van buiten het ministerie in beeld wil brengen welke kennis er nodig is voor een werkend natuurbeleid. Deze dagen worden zeer positief ervaren en geven uiting aan de verbinding tussen maatschappij en beleid.

De kennisdag Beheer Natuur echter, had een iets andere focus dan gebruikelijk. Op deze dag, die op 9 juni 2004 is gehouden, stond namelijk centraal welke problemen beheerders in de praktijk van het natuurbeheer ervaren bij het realiseren van het natuurbeleid. In het proces van de kennisdag konden alle bij natuurbeheer betrokken organisaties meewerken aan het formuleren van kennisvragen. Een deel van deze kennisvragen zijn input voor de invulling van beleidsondersteunend onderzoek.

Het gehele proces is snel verlopen. Dat was nodig omdat de kennisvragen die ingebracht gaan worden in de programma's van eisen voor onderzoek nog in de kaderbrief van DWK voor 2005 meegenomen worden. Hiermee is deze kennisdag Beheer Natuur aanvullend en verdiepend op de kennisdag Natuur van september 2003.

Deze nieuwe wijze van aansturing, waarbij maatschappelijke organisaties een nadrukkelijke rol krijgen in de vraagarticulatie, wordt door die organisaties als zeer positief ervaren. Tegelijkertijd vinden diezelfde organisaties dat de vervolgstappen met name bij de onderzoeksansturing weinig transparant zijn. Het blijft een uitdaging voor het ministerie om te werken aan het transparanter maken van het hele proces.

Het Expertisecentrum LNV heeft in samenwerking met het Bosschap en de directie Natuur de kennisdag georganiseerd. Deze rapportage geeft een verslag van het proces rond de kennisdag en een overzicht (in de bijlage) van de geformuleerde kennisvragen.

Ir. H. de Wilde
Waarnemend Directeur Expertisecentrum LNV

Inhoudsopgave

1	Inleiding	7
2	Werkwijze	9
2.1	Kennisdag 'Beheer Natuur'	9
2.2	Prioriteren en verwerken	10
3	Resultaten	11
4	Ervaringen en aanbevelingen	13
Bijlage 1	Overzicht genodigde organisaties	15
Bijlage 2	Alle kennisvragen beheer natuur	19

1 Inleiding

Op 9 juni 2004 is de kennisdag 'Beheer Natuur' gehouden. Deze dag staat centraal in het proces van het formuleren van maatschappelijk belangrijk ervaren kennisvragen over ontwikkelingen en knelpunten in het terreinbeheer van natuur, bos en landschap, inclusief het agrarisch natuurbeheer. Zo is invulling gegeven aan de doelstelling van het kabinet om actief te bevorderen dat maatschappelijke actoren op het vlak van terreinbeheer meer betrokken worden bij het beleid en de kennis die nodig is om beleid dit uit te voeren. Beheer van natuur omvat in dit proces:

- beheer van natuur, bos en landschap;
- de verschillende facetten maatschappij, ecologie, en economie (people, planet en profit) die bij beheer een rol spelen
- alleen vraagstukken beheer die zich in Nederland afspelen
- wel natuurgebieden in stedelijke omgeving; het stedelijk gebied (stedelijk groen) zelf valt erbuiten
- water, voor zover het ten dienste staat van de kwaliteit van natuur, bos en landschap (excl. Grote binnenwateren en Waddenzee)

Kennisvragen zijn vragen die betrokkenen vanuit allerlei geledingen (beheer, beleid, belangenbehartiging en onderzoek) op het gebied van beheer van bos, natuur en landschap hebben. Om de vraaghebber te antwoorden, kunnen instrumenten als educatie, communicatie of onderzoek worden ingezet, al naar gelang de vraag en/of de vraaghebber.

Voor deze kennisdag zijn uitgenodigd: terreinbeheerders afkomstig vanuit alle categorieën natuurbeheerders (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, particulieren, agrariërs enz.), beleidsmedewerkers van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), programmaleiders van onderzoeksprogramma's en organisaties die de belangen behartigen van burgers. In totaal zijn bijna 250 uitnodigingen verzonden en hebben ca. 70 mensen deelgenomen aan de kennisdag.

De Directie Natuur (DN) heeft voor het faciliteren van de kennisdag opdracht gegeven aan het Expertisecentrum LNV. De dag is georganiseerd door het Bosschap, Directie Natuur en het Expertisecentrum LNV. Op basis van de resultaten van het proces rond deze kennisdag heeft de Directie Natuur nu voorstellen geformuleerd voor Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO)-onderzoek 2005. De uitkomsten zullen ook input vormen voor de onderzoeksvisie Overlevingsplan Bos + Natuur (OBN) 2005 - 2008. Daarnaast zal de Directie Natuur de kennisvragen gebruiken voor verdere beleidsvorming en het in gang zetten van acties op gebied van educatie en/of communicatie (m.n. kennisverspreiding).

2 Werkwijze

De overheid wil een luisterende en faciliterende overheid zijn. LNV verwoordt dat als: 'Van zorgen voor naar zorgen dat'. Het concept van een kennisdag 'Beheer Natuur' waarbij de beheerders en andere belanghebbenden zelf aan het woord komen, past in het concept waarin LNV de 'buitenwereld' aan het woord laat en anticipeert op de maatschappelijke knelpunten.

Voor deelname aan de kennisdag zijn bijna 250 mensen benaderd (zie bijlage 1). Deze zijn afkomstig van zoveel mogelijk verschillende belangenvertegenwoordigende organisaties. Ter voorbereiding kregen alle deelnemers een groslijst van al voorliggende kennisvragen uit de -programma's 381, 382, 383, en 384 van de Dienst landbouwkundig Onderzoek (DLO) en uit het Overlevingsplan Bos + Natuur (OBN) en de brief van het Bosschap d.d. 3 september 2003.

2.1 Kennisdag 'Beheer Natuur'

Inleidingen

In het ochtenddeel van de kennisdag zijn drie cases voor het voetlicht gebracht, waarbij deze steeds zowel door iemand uit de praktijk – te weten: professioneel beheer, particulier beheer en agrarisch beheer - als vanuit het beleid zijn toegelicht. De gehouden inleidingen (met daarbij twee opvallende punten uit de betogen) zijn:

Professioneel beheer

Groen in en om de stad – Roelof Brouwer, Directie LNV Zuidwest

- Welk kostenniveau is acceptabel?
- Welke recreatiecombinaties met natuur- en waterbeleid zijn wenselijk?

Groen bij Breda – Dick Elings, Staatsbosbeheer (SBB) Dorst

- Maatschappij via actiegroepen bij inrichting betrekken
- Gemeentelijke toeristen- en hondenbelasting doorsluizen naar beheer groen

Particulier beheer

Omslag van verwerving naar beheer – Adriaan van der Schans, Directie LNV Natuur

- Wat bepaalt de deelnamebereidheid van particulieren?
- Hoe de effectiviteit van particulier beheer toetsen?

Landgoed Twickel - Hans Gierveld, Stichting Twickel

- Particulieren willen graag volwaardig betrokken worden bij de ontwikkeling van natuur
- Vergroten kennis over toepassing hout

Agrarisch natuurbeheer

Beleidscontext agrarisch natuurbeheer – Lysbeth Brederode, Directie LNV Natuur

- Hoe de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer bepalen?
- Praktijkonderzoek door boeren leidt tot nieuwe effectieve beheersmaatregelen

Collectief agrarisch natuurbeheer, kansen en knelpunten – Barbara Rodenburg,

Natuurlijk Platteland

- Inbreken op lopende afspraken zorgt voor stagnatie voortgang agrarisch natuurbeheer
- Stimulering samenwerking LASER – Dienst Landelijk Gebied (DLG) - Agrarische Natuur Vereniging (ANV) - Boer

Vragen verzamelen

's Middags zijn er workshops gehouden waarin kennisvragen zijn verzameld en geformuleerd. De gebundelde kennisvragen zijn in de week daarop naar alle genodigden gestuurd, ook naar diegenen die niet aanwezig konden zijn, met het verzoek de nog ontbrekende kennisvragen te benoemen.

2.2 Prioriteren en verwerken

Om de kennisvragen te kunnen wegen zijn de genodigden gevraagd om van alle verzamelde vragen) de prioritaire kennisvragen aan te geven. In de beschikbare tijdspanne van één week hebben hierop 39 genodigden gereageerd. De meeste mensen hebben een top 20 van de kennisvragen aangegeven waarbij plaats 1: 20 prioriteitspunten kreeg, plaats 2: 19 etc. Niet iedereen kon hiermee in zo'n korte tijd uit de voeten. Daar waar de prioritaire vragen wel aangegeven zijn maar geen puntentoekenning kregen, zijn deze bij de verwerking gewaardeerd met 10 punten.

Op 1 juli zijn de resultaten van de prioritering van de kennisvragen voorgelegd aan DN. Het betreft de 14 belangrijkste bevonden vragen van alle respondenten en de belangrijkste 5 per onderscheiden doelgroep. Besloten is de 14 belangrijkste vragen uit te werken voor het uitzetten van DLO-onderzoek dat gaat starten in 2005 (DN-rapport 'Kennis Natuurlijk').

Voor wat betreft de overige kennisvragen beslist DN in de loop van het jaar of en wanneer vervolgacties plaatsvinden. OBN speelt hierbij een belangrijke rol. DN zal hierover terugkoppelen naar de genodigden van de kennisdag.

Tijdens de ronde om prioritering door te geven zijn door de respondenten ook nog nieuwe vragen voorgesteld. Deze zijn in bijlage 2 weergegeven. In deze bijlage 2 zijn niet opgenomen de individuele opmerkingen die geplaatst zijn bij vragen. Deze kantekeningen zijn wel gebruikt bij het formuleren van de onderzoeksvragen voor DLO (in het DN rapport: 'Kennis Natuurlijk') en zullen ook worden gebruikt bij de aanbesteding van kennisvragen.

3 Resultaten

Een uitgebreid overzicht van alle kennisvragen die in dit proces naar voren kwamen, vindt u in de bijlage 2.

De 14 thema's die Directie Natuur uiteindelijk heeft overgenomen in de rapportage naar DLO, 'Kennis Natuurlijk', zijn:

Abiotische randvoorwaarden (zie bijlage 2: hoofdstuk 5)
Verbetering efficiëntie monitoring (zie bijlage 2: hoofdstuk 2)
Ecologische netwerken / versnippering i.r.t. populatiebeheer (zie bijlage 2: paragraaf 3.1.1)
Hoe sturen van beleid naar beheer Europese unie (EU): VHR, KRW + verantwoording / rollen (zie bijlage 2, paragraaf 1.5.19)
Natuur in stedelijk gebied (zie bijlage 2: paragraaf 1.2.1)
Kosteneffectief natuurbeheer (zie bijlage 2: paragraaf 7.1.4)
Versterken "natuur" bij bestuurlijke belangenafweging (zie bijlage 2: paragraaf 1.5.1)
Ecologische effectiviteit van beheer, o.a. begrazing als beheersmaatregel, weidevogelbeheer (zie bijlage 2: paragraaf 3.2.4, aangevuld met 3.4.5)
Verbinden van kwaliteiten: cultuurhistorie + natuur + regionale identiteit (zie bijlage 2: paragraaf 1.4.2)
Optimalisatie bedrijfsvoering (zie bijlage 2: paragraaf 7.1.6)
Optimalisatie begrenzing ecologische hoofdstructuur (EHS) (zie bijlage 2: paragraaf 3.1.5)
Maatschappelijke + politieke bewustwording / verantwoordelijkheid (zie bijlage 2: paragraaf 1.1.3)
Succesvol gebiedsgericht samenwerken in natuurbeheer (zie bijlage 2: paragraaf 1.3.1)
Bodembiodiversiteit (zie bijlage 2: paragraaf 3.3.20)

En aanvullend uit de top 5 per doelgroep (voor zover niet al voorkomend in de bovenstaande tabel):

- Terreinbeherende organisaties (N=5):
- Grote natuurlijke systemen (zie bijlage 2: paragraaf 3.1.4)
 - Bosreservaten (zie bijlage 2: paragraaf 3.2.3)
- Grote particuliere terreinbeheerders (4):
- Sloot- en bermmaaisel (zie bijlage 2: paragraaf 7.1.9)
 - Innovatiemogelijkheden organisatie terreinbeheerders - in Nederland (zie bijlage 2: paragraaf 7.1.5)

- Agrarische natuurbeheerders (6):
- Flexibeler systeem van beheersovereenkomsten (Programma Beheer) (zie bijlage 2: paragraaf 1.7.2)
 - Motivatie particuliere beheerders voor deelname aan regelingen (zie bijlage 2: paragraaf 1.1.4)
 - Afhankelijkheid NL-vogelpopulaties van ontwikkelingen in buitenland (zie bijlage 2: paragraaf 3.4.9)
 - Beheer natuurgraslanden in de landbouw (zie bijlage 2: paragraaf 7.1.3)
- Burgerbelangengroepen (2):
- Recreatie- en natuur/effecten recreatie/verstorende recreatie (zie bijlage 2: paragraaf 1.4.7 en 1.2.5)
 - Aandacht voor natuur in het buitengebied (zie bijlage 2: paragraaf 1.1.6)
- Beleid, LNV (5):
- Bandbreedte rondom criteria pakketten Programma Beheer (zie bijlage 2: paragraaf 1.7.3)
 - Groene en blauwe diensten (zie bijlage 2: paragraaf 7.2.1)
- Andere (semi) overheden (2):
- Klimaatverandering (zie bijlage 2: paragraaf 4.2)
 - Kennissystemen t.b.v. beheer op regionaal en lokaal niveau (zie bijlage 2: paragraaf 1.5.20)
 - Effecten recreatie (zie bijlage 2: paragraaf 1.2.2)
- Overigen (o.a. adviesbureaus) (3):
- Effecten recreatie/ verstorende recreatie (zie bijlage 2: paragraaf 1.2.2 en 1.2.5)
 - Concurrentie wilde bijen en honingbijen (zie bijlage 2: paragraaf 1.2.4)
- Onderzoek (12):
- Indicatiewaarde plantensoorten (zie bijlage 2: paragraaf 2.12)
 - Grote natuurlijke systemen (zie bijlage 2: paragraaf 3.1.4)

De Directie Natuur zal zich nader over de kennisvragen per doelgroep beraden òf en zo ja welke vervolgactie zij onderneemt.

4 Ervaringen en aanbevelingen

Het Ministerie van LNV vindt het belangrijk relevante, in de maatschappij levende, kennisvragen bij het beheer van natuur in beeld te brengen. Het proces - waarbij genodigden diverse keren zijn gevraagd om hun medewerking - dat bij het in beeld brengen van kennisvragen over beheer natuur is gehanteerd, blijkt een goede manier om dit te realiseren. Door het veld te vragen met welke vragen zij zitten, zijn niet alleen de ecologische maar juist ook de maatschappelijke en bedrijfseconomische vragen en daarmee de achterliggende problemen duidelijk in beeld gekomen. De directie Natuur (DN) zal deze kennisvragen gebruiken in de verdere beleidsuitwerking. De resultaten zullen tevens meegenomen worden in de onderzoeksvisie OBN 2005 -2008. De 14 maatschappelijk belangrijke thema's zijn door de directie Natuur al omgezet in DLO onderzoeksvoorstellen voor 2005.

Aanbeveling 1

Als Expertisecentrum bevelen we DN aan met voorrang actie te ondernemen m.b.t. de belangrijkste (vijf) kennisvragen die spelen per onderscheiden groep. Als groepen met vragen - die ze zelf niet kunnen oplossen - blijven worstelen kan dit grote nadelige gevolgen hebben voor de realisatie van het (natuur)beleid.

Voor alle andere vragen - inclusief de nieuwe vragen die niet voor prioritering zijn voorgelegd zijn - raden we aan per vraag na te gaan hoe urgent dit is en desgewenst nadere actie te ondernemen.

De nieuwe sturingsfilosofie van het Ministerie van LNV om maatschappelijke organisaties nadrukkelijk te betrekken bij de aansturing van het beleidsondersteunende activiteiten zoals onderzoek wordt gewaardeerd door het veld. Zo is de Kennisdag 'Beheer Natuur' een eerste stap in het proces van beleidsaansturing, in de vorm van signalering van kennisbehoefte. De tweede stap is de vertaling van deze kennisvragen naar programmering van beleidsinstrumenten (o.a. wet- en regelgeving, onderzoek, onderwijs, voorlichting, educatie, financiële maatregelen).

Aanbeveling 2

Deze methode om met het veld kennisvragen in beeld te brengen t.b.v. het beleid is daarom niet alleen bruikbaar voor het beheer van natuurterreinen. Ook voor andere LNV-thema's kan deze methode worden ingezet. Belangrijk is dat de instanties die met de uitvoering van het beleid te maken hebben, betrokken worden bij het verzamelen en prioriteren van kennisvragen en het vervolg daarop. Op deze wijze is op maat gesneden LNV-beleid mogelijk.

Inzoomend op het traject van onderzoeksprogrammering: dit wordt afgerond met de vertaling van onderzoeksresultaten naar de praktijk (kennisverspreiding). Voor de maatschappelijke organisaties die via de Kennisdag 'Beheer Natuur' betrokken zijn bij de eerste stap is het van belang om ook zicht te hebben op beide vervolgstappen. Uiteindelijk moeten immers de onderzoeksresultaten een antwoord geven op de kennisvragen die zij aan het begin van het proces gesteld hebben. Uiteraard verloopt een eerste praktijkinvulling van de nieuwe filosofie niet vlekkeloos. Bij het proces plaatsen wij daarom de volgende kanttekeningen.

We constateren dat het traject van onderzoeksaansturing voor de buitenwacht niet altijd helder is. De rolverdeling tussen de beleidsdirecties Natuur (DN) en Wetenschap

en Kennisoverdracht (DWK) is voor de buitenwacht niet helder en evenmin is duidelijk wie de regisseur is van het proces. Daarom is de ingeslagen weg om te komen tot een nieuwe sturingsfilosofie één die voortvarend dient te worden opgepakt. Daar komt bij dat de bij natuurbeheer betrokken organisaties het huidige onderzoek veelal te versnipperd en niet herkenbaar vinden. Ook is deze organisaties niet altijd duidelijk wat het verschil is tussen het beleidsondersteunend onderzoek en het kennisbasis-onderzoek en in hoeverre zij in dit tweede type onderzoek (mee) kunnen sturen.

Het zwaartepunt in het proces van de onderzoeksaansturing ligt precies in de zomermaanden. De bij de natuur betrokken organisaties worden gevraagd te participeren in zeer korte tijdsbestekken. De tijd waarop gereageerd moest worden was voor redactie van de stukken tekort. Met deze timing riskeren we een minder zorgvuldige afweging in de keuze van de onderzoeksthema's met de kans dat kennisvragers zich niet altijd meer herkennen in de onderzoeksvoorstellen.

Aanbeveling 3

Een duidelijke regie met een realistische tijdplanning en een zorgvuldige terugkoppeling zijn vereisten in een dergelijk proces van onderzoeksaansturing. Een mooie uitdaging voor de nieuwe Directie Kennis in oprichting om hier samen met de betrokken beleidsdirecties vorm aan te geven.

Aanbeveling 4

Het verdient aanbeveling regelmatig over onderzoeksresultaten terug te koppelen waarbij bezien dient te worden welke andere vervolgacties nodig zijn (onder meer kennisverspreiding). Daarnaast bevelen we aan over b.v. twee jaar de stand van zaken op te maken van de belangrijkste resultaten uit het onderzoek en dit terug te koppelen naar alle betrokkenen, in ieder geval de genodigden van de kennisdag. Dan is het tevens tijd om de kennisvragenlijst opnieuw tegen het licht te houden en deze, samen met de bij natuur betrokken organisaties, te bezien. Ook kan een prioritering worden gerealiseerd die nog breder gedragen kan zijn dan nu.

Bijlage 1 Overzicht genodigde organisaties

NAAM	ONDERDEEL	PLAATS
Agro Eco		BENNEKOM
Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek bv		VEENWouden
Alterra		WAGENINGEN
Alterra	Afd. Ecologie en Milieu	WAGENINGEN
Alterra	Bodem en Landgebruik	WAGENINGEN
Alterra	Centrum Landschap, team ecologische netwerken	WAGENINGEN
Alterra	Ecologie en Milieu	WAGENINGEN
Alterra	Ecologie en Ruimte	WAGENINGEN
ANWB		DEN HAAG
AquaSense Advies B.V.		AMSTERDAM
Bosgroep Brabant		ULVENHOUT
Bosgroep Midden Nederland.		EDE
Bosgroep Salland Twente		DALFSEN
Bosland Adviesbureau		SLIJK EWIIK
Bosschap		ZEIST
BV Recreatiemij Rivierengebied		TIEL
CLM		UTRECHT
De Landschappen		DE BILT
De Vlinderstichting		WAGENINGEN
Dienst Ruimtelijke ordening Amsterdam		AMSTERDAM
Duinwaterbedrijf Zuid Holland		KATWIJK
DWR	Landelijk gebied	HILVERSUM
Federatie Particulier Grondbezit		ZEIST
GLTO / LTO		DEVENTER
Groengebied Amstelland		HAARLEM
Grontmij		ARNHEM
Het Groninger Landschap		GRONINGEN
Het Noordhollands Landschap		CASTRICUM
Het Zuid-Hollands Landschap		ROTTERDAM
Horeca Nederland		WOERDEN
Innovatiecentrum Biologische Landbouw		WAGENINGEN
It Fryske Gea		BEETSTERZWAAG
Katholieke Universiteit Nijmegen	Aquatische Ecologie en Milieubiologie	NIJMEGEN
Katholieke Universiteit Nijmegen	Leerst. Aquatische Oecologie en milieubiologie	NIJMEGEN

Katholieke Universiteit Nijmegen	Vakgroep Ecologie	NIJMEGEN
KIC Recreatie		DEN HAAG
KIWA		NIEUWEGEIN
KIWA	Onderzoek en Advies	NIEUWEGEIN
Landschap Overijssel	Huis "De Horte"	DALFSEN
Landschapsbeheer Nederland (LBN)		UTRECHT
LEI		DEN HAAG
LLTB / LTO		ROERMOND
LTO		DEN HAAG
Ministerie LNV	Directie Natuur	Den HAAG
Ministerie LNV	Directie NW	DUIVENDRECHT
Ministerie LNV	Directie ZW	DORDRECHT
Ministerie LNV	Expertisecentrum LNV	EDE
Ministerie LNV	Directie Zuid	EINDHOVEN
Ministerie LNV	Directie Platteland	DEN HAAG
Ministerie LNV	Directie Zuid	EINDHOVEN
Ministerie LNV	Directie DWK	Den Haag
Ministerie LNV	LASER Zuidoost	ROERMOND
Ministerie van Defensie	Dienst Gebouwen Werken & Terreinen	ZWOLLE
Ministerie Verkeer & Waterstaat	RIZA	LELYSTAD
Natuurlijk Platteland Nederland		HAARLEM
Natuurplanbureau		WAGENINGEN
Nederlands Instituut voor lokale sport & recreatie		OOSTERBEEK
Nederlandse Emballage en Palletindustrie		TILBURG
NIOO	Centrum voor Limnologie	MAARSSSEN
NLTO / LTO		DRACHTEN
Oranjewoud	Landelijk gebied	OOSTERHOUT
Plant Research International		WAGENINGEN
Plassenschap Loosdrecht		UTRECHT
Provinciaal Waterleidingbedrijf Noord-Holland	Afdeling Natuurbeheer	VELSERBROEK
Provincie Flevoland		LELYSTAD
Provincie Gelderland		ARNHEM
Provincie Limburg		MAASTRICHT
Provincie Noord Holland		HAARLEM
Provincie Utrecht		UTRECHT
Provincie Zuid Holland		DEN HAAG
Raad Landelijk Gebied		AMERSFOORT
Recreatiepark Het Hulsbeek		OLDENZAAL
Recreatiepark Het Lage Veld		WIJERDEN
Recreatiepark Het Rutbeek		ENSCHDE
Recreatieschap Geesterambacht		NOORD SCHARWOUDE
Recreatieschap Het Twiske		OOSTZAAN
Recreatieschap Hitlandbos		NIEUWEKERK A/D IJSSEL
Recreatieschap Nijmegen en Omstreken		APELDOORN

Recreatieschap Reeuwijkse Plassen e.o.		REEUWIJK
Recreatieschap Spaarnwoude		HAARLEM
Recreatieschap Stichtse Groenlanden		UTRECHT
Recreatieschap Vinkeveenseplassen		UTRECHT
Recreatieschap Westfriesland		HOORN
RECRON		DRIEBERGEN
Regio IJssel-Vecht		ZWOLLE
Rijksuniversiteit Groningen	Biologie planten	HAREN
Rijksuniversiteit Groningen	Lab voor plantenoecologie	HAREN
SOVON Vogelonderzoek Nederland	Afdeling Broedvogels	BEEK-UBBERGEN
SOVON Vogelonderzoek Nederland	Afdeling Toegepast onderzoek	BEEK-UBBERGEN
Staatsbosbeheer	Dorst	BREDA
Staatsbosbeheer	Regio Flevoland - Overijssel	ZWOLLE
Staatsbosbeheer	Regio Gelderland	ARNHEM
Staatsbosbeheer	Regio Limburg-Oost Brabant	ROERMOND
Staatsbosbeheer	Sectie Natuur en Hout	DRIEBERGEN
Staatsbosbeheer	Terreinbeheer	DRIEBERGEN
Staatsbosbeheer	Beheerseenheid Terschelling	WEST-TERSCHELLING
Staatsbosbeheer	District Gooi en Kennemerland	ALKMAAR
Staatsbosbeheer	Regio Zuid Holland - Utrecht	NIEUWEGEIN
Staatsbosbeheer	Regio Drenthe - Groningen	ASSEN
Stal frá Lexkesveer		WAGENINGEN
Stichting Bargerveen	Afdeling Milieukunde (p/a KUN)	NIJMEGEN
Stichting Bargerveen	Werkgroep Dierecologie (p/a KUN)	NIJMEGEN
Stichting de Marke		VENRAY
Stichting Dierenwelzijn.nl		AMSTELVEEN
Stichting Geomorfologie en Landschap		EDE
Stichting Het Geldersch Landschap	afd. Natuur en Landschap	ARNHEM
Stichting Landgoed Twickel		DELLEN
Stichting Nationaal Onderzoek Dierentuinen		AMSTERDAM
Stichting Noord-Hollands Landschap		CASTRICUM
Stichting Probos	office manager	WAGENINGEN
TNO	NITG	DELFT
Unie van Bosgroepen		EDE
Unie van Bosgroepen/Boschap		ZEIST
Unie van Weaterschappen		DEN HAAG
Universiteit Utrecht	Leerstoelgroep Landschapsecologie	UTRECHT
Universiteit Utrecht	Leerstoelgroep Plantenecologie	UTRECHT
Universiteit Utrecht	Opleiding Milieuwetenschappen	UTRECHT
Universiteit Utrecht	Vakgroep Botanische Oecologie en Evolutiebiologie	UTRECHT
Universiteit van Amsterdam	IBED Fysische geografie	AMSTERDAM
Universiteit van Tilburg, Faculteit der Sociale Wetenschappen		TILBURG
Vereniging Natuurmonumenten		OISTERWIJK
Vereniging Natuurmonumenten		's-GRAVELAND
Vereniging Natuurmonumenten	Beleidsafdeling Natuur & Landschap	's-GRAVELAND
Vereniging Natuurmonumenten	Beleidsafdeling Natuur en Landschap	's-GRAVELAND

Vereniging Natuurmonumenten	Terreinbeheer	's-GRAVELAND
Vitens Waternet		ZUTPHEN
VNG		DEN HAAG
Wageningen Universiteit en Researchcentrum	Leerstoelgroep Boscologie en bosbeheer	WAGENINGEN
Wageningen Universiteit en Researchcentrum	Leerstoelgroep Erosie en Bodem- & Waterconservering	WAGENINGEN
Wageningen Universiteit en Researchcentrum	Leerstoelgroep Natuurbeheer en Plantenecologie	WAGENINGEN
Wageningen Universiteit en Researchcentrum	Sectie Bodemkwaliteit	WAGENINGEN
Wageningen Universiteit en Researchcentrum	Vakgroep Waterhuishouding	WAGENINGEN
Waterbedrijf Amsterdam		AMSTERDAM
Waterleidingbedrijf Gemeente Amsterdam	Afd. Research & Dev. Hydrol. & Ecologie	AMSTERDAM
Wetterskip Boarn en Klif	Onderzoek en Plannen	JOURE
Wetterskip Fryslan		LEEWARDEN
Witteveen en Bos	Sector Integraal Waterbeheer	DEVENTER
WLTO		HAARLEM
ZLTO / LTO		GOES

Bijlage 2 Alle kennisvragen beheer natuur

Overzicht alle kennisvragen beheer natuur 2004

Naar aanleiding van prioriteringsverzoek 21-06-04

Marc. Roosjen (Expertisecentrum LNV)
Rob Hendriks (Expertisecentrum LNV)
Rob Busink (Directie Natuur)
Dianne Nijland (Bosschap)

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Leeswijzer

Op 9 juni vond de kennisdag beheer natuur plaats met bijna 60 deelnemers van organisaties die direct of indirect met het beheer van de natuur in Nederland te maken hebben. Die dag is hard gewerkt om belangrijke kennisvragen over het beheer in beeld te brengen. Omdat de tijd ontbrak om alle belangrijke vragen in beeld te krijgen zijn ook alle kennisvragen die eerder dan wel later zijn doorgegeven weergegeven in deze notitie.

Om de vragen te prioriteren zijn ruim 200 vertegenwoordigers van organisaties buiten het ministerie van LNV gevraagd aan te geven welke vragen het belangrijkste zijn, welke (nog) niet behoeven te worden gesteld en welke vragen missen. Bijna 40 mensen hebben tijdig gereageerd en hun reacties hebben gediend om te prioriteren. Hierbij kreeg de vraag die iemand op de eerste plaats had gezet 20 prioriteringspunten, plaats twee 19 punten etc. Indien aangegeven was of bleek dat binnen de aangegeven vragen niet waren geprioriteerd was hebben alle vragen 10 punten gekregen.

In de notitie is per vraag aan gegeven of deze tot de belangrijkste 14 behoren en/of deze tot de top 5 van een bepaalde deelgroep behoort. De onderscheiden deelgroepen zijn: terreinbeherende organisaties, grote particuliere organisaties, agrarisch natuurbeheer, burgerbelangengroepen, LNV beleidsmedewerkers, andere (semi)overheden, onderzoekers (planet) en overigen (o.a adviesbureaus).

In deze notitie zijn de kennisvragen onderverdeeld in drie hoofdthema's:

- Maatschappij / 'people' (H1),
- Ecologie / 'planet' (H2-6) en
- Bedrijfseconomie / 'profit' (H7), met een verdere verdeling in subthema's.

De rapportage is dankzij de inzet van velen tot stand gekomen. Zo willen we met name noemen Dianne Nijland van het Bosschap, Rob Busink van de directie Natuur en vooral Rob Hendriks van het Expertisecentrum LNV, die voor de hoofdstukindeling hebben zorg gedragen. Onmisbaar daarbij was de secretariële ondersteuning van Hadassa Verhaaf, Anke Lassche, Henny de Nijs en Lexien Olink.

Marc Roosjen en José Dijkstra

Inhoudsopgave

1	Mensen en natuur	7
1.1	Maatschappelijk draagvlak	7
1.2	Maatschappelijk draagvlak	8
1.3	Gebruik natuur	9
1.4	Samenwerken in natuurbeheer	10
1.5	Functiecombinaties	12
1.6	Bestuur en besluitvorming	14
1.7	Regelgeving	15
2	Toestand van landschap en natuur	19
3	Landschap en natuur	23
3.1	Inrichting en ruimtelijke samenhang (EHS)	23
3.2	Regulier beheer	26
3.3	Herstelbeheer en herintroductie	28
3.4	Soorten- / populatiegericht beheer	33
4	Natuur en klimaat	37
5	Abiotische randvoorwaarden	39
6	Natuur over de grenzen	43
7	Bedrijfseconomische vragen bij terreinbeheer	45
7.1	Optimalisatie bedrijfsvoering	45
7.2	Kosten / baten bedrijfsvoering	46

1 Mensen en natuur

1.1 Maatschappelijk draagvlak

Gevolgen als vragen niet worden beantwoord (organisatie + motivatie):

- (Kiwa Water Research) geen motivatie aangegeven

- 1.1.1 Hoe kun je de brug slaan tussen de burger die aabare natuur wil en de ecooloog die plantjes en beestjes wil beschermen?
- 1.1.2 Verbindingszones lopen in drukke 'mensgebieden';. Hier komen "consumenten" in aanraking met de natuur. Hoe kun je hier gebruik van maken om mensen meer bij de natuur te betrekken?
- 1.1.3 **Vervreemding van de Nederlander/burger t.o.v. de natuur. Hoe maak je burger en politiek bewust van hun eigen verantwoordelijkheid t.o.v. de natuur; hoe vergroot je de verantwoordelijkheid?**
(-> voorstel DLO onderzoek 2005. Top 5 vraag voor terreinbeherende organisaties, burgerbelangengroepen, andere (semi) overheden)
- 1.1.4 Particuliere beheerders kunnen veel bedrijfsdoelen realiseren, maar willen ze ook echt?
(Top 5 vraag agrarisch natuurbeheer)
- 1.1.5 Hoe gebruik je maatschappelijke belangstelling voor soorten om draagvlak voor gebiedenbeleid te creëren?
- 1.1.6 Hoe breng je natuur onder de aandacht van de jeugd?
(Top 5 vraag burgerbelangengroepen)
- 1.1.7 Hoe brengen we de ecologische natuurwaarden bij de wensen die mensen ten aanzien van natuur hebben? Die bijv. een voetbalveld in de stad ook als natuur zien?
Het Amsterdamse Bos is geen natuur, toch is dit voor de gezondheid van de bevolking heel belangrijk. Het LNV-beleid zou én gericht moeten zijn op ecologische waarden én gericht moeten zijn op mensenwensen (zoals "Appeltaartennatuur" en "Ruraal park" Purmerend). Veel mensen in de samenleving missen de natuur.
- 1.1.8 Hoe communiceer je de voordelen van een natuurlijke omgeving: het is gezonder, brengt rust en geeft een gevoel van vrijheid.
- 1.1.9 **Vragen die misten (organisatie + vraag)**
 - (SBB) Eerst een algemene reactie. De aard van de vraagstelling tendeert nog erg sterk naar natuurbehoud, top down sturing vanuit het rijk en/of het sectorbelang EHS en gaat erg uit van de maakbare samenleving (procedure-ontwerpen e.d.). Ik hoop dat de opvatting leeft dat met dit kabinet en de lijnen die worden uitgezet een aantal spelregels in het landelijke gebied, en daarmee ook de natuurrealisatie, wezenlijk is/gaat

veranderen. Op veel onderwerpen is al veel bekend, wordt ook in internationale context veel aan gedaan. Vraagstelling is nu soms nog veel te intern gericht (zie bijv. 1.1.8). Koppeling met sociale en economische pijler van onze samenleving is cruciaal. Mis ik nu.

- (SBB) Op weg naar 'Public right of access' in Nederland
Onderzoek naar draagvlak in de samenleving, als opmaat naar een politiek debat, voor een bepaalde mate van 'recht van toegang voor buitenrecreatie' op andermans eigendom. Voor mij vooral ingegeven vanuit de analyse dat de bereidheid bij boeren om hun land open te stellen, hoe extensief dan ook, marginaal is en marginaal zal blijven. Nieuwe productkansen zien ze niet of voelen ze niet voor, en vanuit de duurzaamheid van het agrarische bedrijf is openstelling ongewenst. Er is een toenemende behoefte aan 'vrije' toegang in het buitengebied, maar de individuele burger kan geen stem maken (of doet dat (nog) niet).
- (Alterra, centrum Landschap) onderzoek m.b.t. noodzakelijke vermaatschappelijking terreinbeheerders (vermaatschappelijken; hoe doe je dat?
- (KIC Recreatie) in zijn algemeenheid wil ik nog meegeven dat ik maatschappelijk draagvlak, voor natuurbeheer (en samenwerking tussen verschillende partijen) erg belangrijk vind. Het sprak mij bij de opzet van de kennisdag beheer ook aan dat daar via een workshop "people" speciale aandacht voor was gereserveerd/ Ik hoop dat het zijn beslag vindt in de uiteindelijke onderzoeksprogramma's.
- (DN) Cursus lezen van het landschap

1.2 Maatschappelijk draagvlak

Gevolgen als vragen niet worden beantwoord (organisatie + motivatie):

- (Kiwa Water Research) geen motivatie aangegeven

1.2.1 Hoe om te gaan met natuur in de stedelijke omgeving?

Toelichting: In antwoord op de maatschappelijke wens naar een groene recreatieomgeving dicht bij huis, wordt het belang van natuur in en om de stad steeds belangrijker. Natuur in de hoogdynamische stedelijke omgeving vereist een eigen benadering, zowel ten aanzien van ruimtelijke rangschikking (aansluiting op EHS), planning, financiering en beheer. Deze nieuwe benadering vraagt om aan een ander typ onderzoek dan het terreinbeheeronderzoek dat traditioneel gericht was op grootschalige natuur in het landelijk gebied.

(-> Voorstel DLO onderzoek 2005. Top 5 vraag terreinbeherende organisaties)

- 1.2.2 De recreatieve druk is groot, terwijl de natuurorganisaties juist stilte en rust nastreven, waarbij de vraag is in hoeverre en waar actieve lawaaierige recreatie kan samengaan met natuur. De bredere vraag naar effecten en gevolgen van recreatie op natuur wordt reeds op verschillende plaatsen bestudeerd maar juist naar de effecten op specifieke onderdelen ontbreekt nog de nodige kennis.

Door de partijen van het Nationale Park de Biesbosch is gevraagd om nader onderzoek te verrichten naar het effect van met name waterrecreatie (varen met boten, al of niet met motor) op de natuur- en landschapswaarden in de Biesbosch.

(Top 5 vraag burgerbelangengroepen, andere (semi)overheden en overige o.a adviesbureaus)

- 1.2.3 Wat zijn de kansen voor recreatie in het buitengebied (financieel & draagvlak) versus de bedreigingen (verstoring).

- 1.2.4 Onderzoek naar de concurrentie tussen wilde bijen en honingbijen. Voor de Nederlandse situatie van natuurgebieden is niet bekend bij welke aantallen honingbijen er concurrentie ontstaat met in het wild levende bijen. Adviezen hierover aan imkers, die graag bijenkasten in natuurterreinen willen plaatsen, variëren sterk en zijn afhankelijk van persoonlijke inzichten, omdat gericht onderzoek hieraan tot nu toe ontbreekt. Omdat imkers steeds meer insectenminnende natuurliefhebbers blijken te zijn of worden t.o.v. de oudere generatie imkers waarbij het voornamelijk om het winnen van honing ging, is het belang om bij het natuurbeheer imkers en beheerders dichter bijeen te brengen onder het motto “liever samenwerken dan elkaar tegenwerken”.
(Top 5 vraag overige, o.a. adviesbureaus)
- 1.2.5 Hoe schadelijk is ‘verstorende’ recreatie voor de natuur en natuurgerichte recreanten? En wat zijn de institutionele oplossingen daarvoor?
(Top 5 vraag burgerbelangengroepen en overige (semi)overheden)
- 1.2.6 **Vragen die misten (organisatie + vraag)**
- (Waterleidingbedrijf, A’dam) Schadelijkheid storende recreatie (ondoordacht toelaten van recreatie druk; invulling mensen voor natuur stagneert; natuurkwaliteit verslechtert)
 - (Min. Defensie) Toenemend gebruik, grotere kans op verstoring, geen duidelijkheid risico’s toenemend gebruik, beheersplannen VHR, afstemming gebruik en behoud soorten en habitats, onvoldoende kennis.
 - (St.Recr.KIC) zie 1.22 + ook wat betreft verstorende recreatie en andere recreanten.

1.3 Gebruik natuur

- 1.3.1 Voor de verdere realisatie van de EHS en om het natuurbeleid in de komende jaren voldoende draagvlak te geven in de maatschappij is het van belang voldoende aandacht wordt besteed aan de mogelijkheden en manieren waarop binnen het natuurbeheer kan worden samengewerkt. Vooral op gebiedsniveau zijn verschillende beheerders, zowel professionele, als particulieren en vrijwilligers actief. Hoe kan hier structureel, constructief en duurzaam worden samengewerkt om zo eveneens de rijksdoelen voor het gebied te kunnen realiseren. In de duinwereld lopen wij er tegen aan dat de ene beheerder een ingreep pleegt die aansluitend bij morfologie en processen logischerwijs beter in een aangrenzend terrein zou kunnen plaats vinden. Er zijn meer integrale visies per natuurtype gewenst. Hoe samenwerken in natuurbeheer rekening houdend met b.v.
- a. Infrastructuur: afsluiten wegen
 - b. Natuurbad: mobiliteit in stille kern
 - c. Horeca / manege / camping: natuurdecor
 - d. Gemeenten: toeristisch platform
 - e. Recreanten (b.v. wandelen, fietsen, paardrijden, barbecue...)
- De kwaliteit van landschap, m.n. de ecologische kwaliteit, is afhankelijk van de kwaliteit van het landschappelijk netwerk (omvang, gebiedseigen elementen en vegetatie, mate van aaneengeslotenheid, etc.). Het schaalniveau overstijgt veelal het bedrijfsniveau en kwaliteit wordt op gebiedsniveau gerealiseerd. Hoe moet het beheer worden geregeld als dit op gebiedsniveau plaats moet vinden?
Methodeontwikkeling voor regievoering in natuurontwikkelingsprojecten (-> Voorstel DLO onderzoek 2005. Top 5 vraag burgerbelangengroepen)

1.3.2 Hoe kunnen particulieren onderling samenwerken bij natuurbeheer en hoe met o.a. ?

- Waterschappen: baggerprojecten
- O.a. CML: beheersexperimenten
- Vogelbescherming: Grutto en Kiekendief
- TBO's: reservaatbeheer
- Lokale werkgroepen

- Hoe kunnen de agrarische natuur- en landschapsverenigingen een belangrijke rol spelen bij het realiseren van het natuurbeleid, zowel via agrarisch natuurbeheer als via particulier natuurbeheer?
- Hoe kan de kwaliteit van natuur en landschap kan worden vergroot door samenwerking tussen TBO's en boeren te stimuleren?

1.3.3 Hoe knelpunten bosbouw op de landgoederen oplossen?

- bosbouw en faunabeheer hebben te weinig contact.

1.3.4 Inventarisatie van knelpunten in PB tussen boeren en tba's.

1.3.5 Het inventariseren van veldexperimenten, verzamelen en analyseren van de uitkomsten en het breed beschikbaar maken van de hieruit verkregen kennis ('hoe'-vragen over effectief agrarisch natuurbeheer). Kennisoverdracht/ontwikkeling van resultaten experimenten vanuit de vraag naar effectiviteit en duurzaamheid (agrarisch) natuurbeheer.

1.3.6 Vragen die misten (organisatie + vraag)

- (SBB) Gevoel van sociale onveiligheid in groen
Een diepteanalyse van de oorzaken en mogelijke oplossingen van gevoelens van sociale onveiligheid die mensen uit m.b.t. gebruik van groen. Is het werkelijk onveilig, voelt men zich onveilig omdat het een landschap/gebied is wat men niet kent (vlg gevoelens van onveiligheid in een onbekende stad). Treedt er gewenning op (ervaringsfeiten in new town Telford in UK, waar 1^e generatie inwoners (25 jaar geleden zich gevestigd) geen gevoelens van onveiligheid hebben waar mensen die er pas zijn komen wonen wel).

1.4 Samenwerken in natuurbeheer

1.4.1 Wat is het effect van laagvliegen op storingsgevoelige natuur in betreffende gebieden?

In de samenwerking tussen LNV, VROM en Defensie is in het kader van de SMT (Structuurschema Militaire terreinen) afgesproken dat aan dit onderwerp de nodige studie zal worden verricht. Het gaat hierbij om de definitie van verstoring: wanneer is er een mate van verstoring die buiten de natuurlijke fluctuaties optreedt en aanwijsbaar kwaliteit en kwantiteit van soorten, populaties en ecosystemen negatief beïnvloedt.

- Deelonderwerpen hierbij zijn:
- Weten we voldoende over welke natuur storingsgevoelig is?
- Wat is het verschil tussen geluidsoverlast en de fysieke aanwezigheid van mensen of materieel als bronnen van overlast?
- De verschillen in effecten op mensen en dieren en planten.
- Deze aspecten hangen samen met de invloed van recreatie op natuur en landschap. Toekomstig onderzoek kan hier mogelijk op verder gaan en tevens hiervoor ook inzicht verschaffen.

- 1.4.2 Vertaling van de relatie tussen natuurkwaliteit, cultuurhistorie en regionale identiteit (en recreatie) in natuurbeheer.**
Toelichting: In ons landschap bevinden zich vele oude cultuurkenmerken, die bijdragen aan de herkenbaarheid van dat landschap en die een rol vervullen voor de biodiversiteit van dat cultuurlandschap. Het behouden of herstellen van deze landschapskenmerken (karakteristieke bosjes, graften, heggenstructuren, etc.) vereist zowel ecologische als cultuurhistorische kennis en heeft bovendien een kostenkant die vaak een probleem vormt.
Er is in toenemende mate een druk vanuit de samenleving op terreinbeheerders om deze aspecten van natuurbeheer meer invulling te geven.
Hoe kan er beter worden gelet op cultuurhistorie (beheer cult. historische elementen in de knel door ontbreken normen)?
(-> voorstel DLO onderzoek 2005)
- 1.4.3 Onderzoek naar inpassing in het natuurlijk historische landschap is gewenst. Daarbij horen ook de aardkundige waarden, zie par. 2.1. punt 4. zo is een netwerk van paddepoelen volgens ons niet wenselijk in landschappen waar die nooit geweest zijn, en sluiten ronde en niervormige nieuwe landvormen zelden aan bij de natuurlijke terreinmorfologie. Een discussie van de toekomstige streefbeelden van de natuur in het licht van internationaal belang, kosten en haalbaarheid gezien vanuit, bodem, bemestings- en klimaatsproblematiek.
 Welke bijdrage kan biologische landbouw leveren aan natuur- en landschap?
- 1.4.4 Op welke wijze is ontgronden het best te combineren met natuurdoelen? Relatie landbouw - natuur. Landbouw is nog mogelijk bij implementatie EC-richtlijnen?
- 1.4.5 Hoe ziet het grondgebruik en de goede landbouwpraktijk in 2030 eruit, en welke richtlijnen zijn daaruit af te leiden voor het huidig natuurbeleid en de inrichting van de EHS?
- 1.4.6 Ecologische, recreatieve, cultuurhistorische, landbouwkundige (b.v. leefgebied bestrijders plaagsoorten), milieuhygiënische (b.v. afvangen ammoniak) en waterkwaliteits- en -kwantiteitsaspecten (waterzuivering riet of water-retentiezones) zijn van belang bij landschapsbeheer. Vele functies die terug moeten komen in de beheersinspanning. Per gebied zullen de accenten verschillend liggen. Hoe krijgen we deze kennis samengevoegd, geïntegreerd en bij de beheerder?
- 1.4.7 **Recreatie**
 Recreatie kan het draagvlak voor natuur en landschap enorm vergroten. Anderzijds kunnen natuur- en landschapswaarden hierdoor negatief beïnvloed worden. Verstoring in rustgebieden is hier een goed voorbeeld van. Echter met name in de 'witte' cultuurlandschappen liggen goede mogelijkheden voor recreatie. Zelfs fenomenen als prutmarathon zou op voorwaarden toelaatbaar moeten zijn en het draagvlak voor natuur in het bv. het veenweidegebied kunnen versterken. De effecten van deze recreatievormen zijn nog weinig bekend, waarbij met name op de periode moet worden gelet. Voor weidevogels is de verstoring waarschijnlijk gering als recreatie in het najaar plaatsvindt. Naast het wanneer is ook het waar van belang (centrumrecreatie versus randrecreatie). Hierbij is het interessant meer te weten te komen over combinaties tussen cultuurland en natuurterreinen. In hoeverre profiteren natuurterreinen van het omliggende cultuurlandschap als de recreatie zich vooral daar concentreert en de reservaten in die zin uit de wind houdt? Anderzijds in hoeverre profiteert de recreatie in het cultuurlandschap van de reservaten? Zo kunnen de wandelaars op de paden in het cultuurlandschap genieten van de Lepelaars die over komen vliegen en foerageren in het

agrarisch gebied maar nestelen in een nabij gelegen reservaat. Dergelijk win-win situaties zijn nog onvoldoende onderzocht.

1.4.8 Meer specifiek betreft dit verdere uitwerking van onder andere LEAF-impuls tot een beter hanteerbaar instrument (Geertsema e.a.), belang van Kleine landschapselementen voor ongewervelden mede in relatie tot plaagbestrijding en ecologische evenwichten in het cultuurlandschap (van wingerden e.a.), optimalisering meetnet Kleine landschapselementen (Oosterbaan e.a.).

1.4.9 Vragen die misten (organisatie + vraag)

- (Alterra, centrum Bodem) **Samenwerkend Natuurbeheer**: Mogelijkheden voor samenwerking tussen de verschillende beheerders op gebiedsniveau. Particulieren, terreinbeherende organisaties, agrarisch natuurbeheer etc. Rol van de overheid bij geïntegreerde gebiedsplanung. Mogelijkheden voor maatschappelijke zelfsturing door beherende organisaties
- (NPB) Belangenafwegingen en natuur.
- (KIC Recreatie) in zijn algemeenheid wil ik nog meegeven dat ik maatschappelijk draagvlak, voor natuurbeheer (en samenwerking tussen verschillende partijen) erg belangrijk vind. Het sprak mij bij de opzet van de kennisdag beheer ook aan dat daar via een workshop "people" speciale aandacht voor was gereserveerd/ Ik hoop dat het zijn beslag vindt in de uiteindelijke onderzoeksprogramma's.
- (DN) Samenwerkend natuurbeheer: boeren en buitenlui

1.5 Functiecombinaties

1.5.1 Hoe realiseer je een goede belangenafweging: kwantificeren (vergelijkbaar maken) van belangen organiseren van belangenafwegingprocessen instellen bestuurlijke structuren voor belangenafweging
(-> **Voorstel DLO onderzoek 2005**)

Ontwikkelingsplanologie

De Nota Ruimte is onlangs vastgesteld. Hierin ligt sterk de nadruk op het toelaten van ontwikkelingen op basis van het 'Ja mits' principe, zelfs in nationale landschappen. Bij ingrepen zou het landschap per saldo kwaliteitswinst moeten krijgen en in harmonie met gebiedsspecifieke eisen. Het is daarbij wenselijk dat deze winst naar redelijkheid gefinancierd wordt door belanghebbenden/initiatiefnemers; te vertalen in Rood-voor-Groen. Hierbij moet afgewogen worden hoe schadelijk de 'rode' ontwikkeling is en tevens of deze in voldoende mate gecompenseerd kan worden. Daarnaast zien we dat veel verantwoordelijkheden en bevoegdheden van de overheid richting gemeenten verschuiven. Zij zullen dan ook in het bovenstaande een doorslaggevende rol gaan spelen. Veel gemeenten zullen onvoldoende toegerust zijn op deze rol op een adequate manier te vervullen. Er bestaat dan ook een zeer reëel risico dat de economische krachten de overhand hebben en natuur en landschap achteruit gaan i.p.v. winst boeken. Er is dan ook dringend behoefte aan ondersteuning i.v.v. richtlijnen voor gemeenten waarbij de afweging tussen de verschillende waarden goed kan worden uitgevoerd. Welke waarden moeten op zijn minst worden meegenomen. Belangrijk punt hierbij is ook het schaalniveau en de verbanden met de verder omgeving. Waar moet compensatie plaatsvinden, zodanig dat het geheel wordt versterkt? Hoe pas dit in de landschappelijke identiteit? M.a.w. hoe lukt het de gemeenten om appels goed met peren te vergelijken?

- 1.5.2 Beleidsvragen m.b.t. het SBB bij de 50-50 regeling: Wie bepaalt de inbreng van SBB?
Welke gebieden (type) mag het SBB beheren (intensief/extensief; binnen/buiten bebouwde kom etc). Kan SBB weigeren?
Wanneer het SBB betrekken bij een gebied?
Welk kostenniveau is acceptabel?
- N.a.v. de zogeheten 50-50 regeling uit het SGR:
Wat betekent de herziening van de gebiedscategorieën voor de afspraken?
Welke beleidsaspecten behoeven nog een oplossing
- 1.5.3 SBB als beheerder van groengebieden van derden: SBB als eigenaar beheerder versus betaalde opdrachtnemer voor beheer. Een rol hierbij voor de beleidsdirecties??
- 1.5.4 Prestatieovereenkomst LNV-SBB aandachtspunten: Is een “nieuw” recreatie doeltype wenselijk / noodzakelijk?
- BEHEERSVISIE: Moeten we een beheervisie eisen voor samenhangende SGP/Vinac gebieden, die bij meerdere beheerders in beheer zijn?
- 1.5.5 Zo ja, wie stelt op?, rol rijk, provincie , DLG, SBB daarbij, ook ingaan op inkomsten?
- 1.5.6 Wat is de optimale taakverdeling tussen Laser – DLG-ANV-Boer?
- 1.5.7 Hoe knelpunten natuurontwikkeling bij particulieren oplossen?
- Plannen zonder overleg met particulier al vastgelegd
 - Systeem doorleveringen (grondoverdracht)
 - Scheiding tussen natuur en cultuur
- 1.5.8 Wat bepaalt de deelnamebereidheid van particulieren t.a.v. programma beheer?
- 1.5.9 De vraag naar kwetsbaarheid van natuurdoelen voor maatschappelijke verandering is van belang voor de haalbaarheid van de natuurdoelen en daarmee voor de robuustheid van EHS als geheel, voor de langere termijn een belangrijke vraag.
- 1.5.10 Hoe breng je 't buitengebied op de agenda van stadsbestuurders d.m.v. financiële realisatie?
- 1.5.11 Beleidsuitgangspunten per gebied voor:
Welke recreatie combinaties zijn wenselijk?
Relatie met het natuurbeleid.
Relatie met het waterbeleid.
- 1.5.12 Welke procesmatige methodes zijn er of moeten worden ontwikkeld om belangen af te kunnen wegen? De methodes moeten gericht zijn op: belangenafweging op lokaal niveau. Gericht op rood-groen compensatie.
- 1.5.13 Belangen afwegingsrichtlijnen verantwoorden rood voor groen constructie.
- 1.5.14 Hoe breng je als overheid, (overheids)doelen naar voren in een interactieproces?
- 1.5.15 Hoe realiseer je effectief kennisoverdracht? Kennisuitwisseling?
- Hoe kan de communicatiekloof tussen beleid en praktijk worden overbrugd? Wat is er nodig LNV echt naar de praktijk te laten luisteren? En de praktijk dat ook zo ervaart dat LNV luistert? Wat voor proces zou je daarvoor kunnen inzetten?

- 1.5.16 Hoe kan de overheid regionale prachtige initiatieven kunnen faciliteren, begrijpend dat er niet één model bestaat wat werkt, terwijl er wél aan de uniformiteits van regelgeving wordt voldaan?
- Hoe kan de overheid het toegankelijk maken van gebieden vergroten? (zie Engeland: "Right of Way").
- 1.5.17 BEHEERSVISIE: Moeten we een beheersvisie eisen voor samenhangende SGP/Vinac gebieden, die bij meerdere beheerders in beheer zijn?
Zo ja, wie stelt op?, rol rijk, provincie, DLG, SBB daarbij, ook ingaan op inkomsten?
- 1.5.18 Procesondersteuning verbetering natuurkwaliteit Gaasterland.
- 1.5.19 **Onderzoek naar de vertaling van beleidsdoelen in beheerstermen en de monitoring en evaluatie van het beheer resulterend in de verantwoording in Den Haag en Brussel.**
Toelichting: Europese regelgeving (w.o. Vogel- en Habitatrichtlijn, Kaderrichtlijn Water) krijgen in toenemende mate invloed op het terreinbeheer. Er worden kwaliteitseisen gesteld, waar terreinbeheerders op worden afgerekend en waar het Rijk voor verantwoordelijk wordt gesteld. Naar verwachting leidt dit de komende jaren in toenemende mate tot een complex sturingsvraagstuk met betrekking tot de relatie van beheersdoelen en daaraan gekoppelde verantwoordelijkheden. (-> Voorstel DLO onderzoek 2005. Top 5 vraag grote particuliere beheerders, andere (semi) overheden)
- 1.5.20 Ontwikkeling modellen en kennissystemen. Hoe kunnen bestaande modellen en geïntegreerde kennissystemen worden ingezet en aangepast voor het ontwerpen en verkennen van oplossingsrichtingen in het beheer op lokaal en regionaal niveau.
(Top 5 vraag andere (semi) overheden)
- 1.5.21 **Vragen die missen (organisatie + vraag)**
- (SBB afd. terreinbeheer) Wat te doen als landbouw uit sommige gebieden verdwijnt? Alternatieven? Kansen? Pro's en contra's.
 - (SBB) Commerciële activiteiten zoals hondenuitlaatservices met groen als decor i.p.v. waarde (asset).
Welke 'overhoeken in de samenleving' (brede groengebieden bij rijkswegen, verlaten industriegebieden e.d.) zijn voor dit soort activiteiten geschikt (geografische analyse) en welke mentaliteitsverandering moet er bij de eigenaren/beheerders komen om dit soort ruimtegebruiksvragen vanuit de samenleving te kunnen faciliteren.

1.6 Bestuur en besluitvorming

- 1.6.1 Relaties en beperkingen van Europese regelgeving op nationale regelgeving.
- 1.6.2 Wat betekent de zorgplicht concreet voor een beheerder in de praktijk en welke kosten zijn aan deze zorgplicht verbonden? Op welke manier zijn de richtlijnen uit verschillende regelingen te integreren in eenduidige aanwijzingen voor beheerders?
- 1.6.3 Is het mogelijk een protocol op te stellen hoe men moet omgaan met mogelijke consequenties van beheermaatregelen voor beschermde soorten?
- 1.6.4 Biedt het Programma Beheer voldoende bescherming voor de gebieden en soorten die vallen onder de Flora- en faunawet, Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn?

1.6.5 Vragen die missen (organisatie + vraag)

- (SBB afd. terreinbeheer) Landschap : hoe van beleid naar uitvoering?
- landschap staat onder druk, wel weer veel beleid en plannen → hoe komen we nu tot uitvoering, verantwoordelijkheden verschillende overheden etc.
- (RUG, Samen.beh.ecol.) Vragen m.b.t. tot de infrastructuur van kennisoverdracht en de verantwoordelijkheden daarbij. Het geheel aan effectiviteit van besteed geld staat of valt met een goede communicatie en een visie waarin keuzes niet alleen politiek maar ook wetenschappelijk worden onderbouwd en uitgedragen. Het OBN-netwerk is een goed voorbeeld van wel korte lijnen en positieve effecten op de natuur, maar PB is een chaos en levert op dit moment alleen maar negatieve effecten op voor de natuur omdat goedwillende beheerders veel te weinig geld per hectare krijgen omdat ze een bureaucratische soort missen om voor een plus pakket in aanmerking te komen. Dit werkt onvrede, afschrik voor de papierwinkel en ineffectief inzetten van geld in de hand

1.7 Regelgeving

- 1.7.1 Hoe kan het Landinrichtingsinstrument worden ingezet ten behoeve van natuurdoelen?
- 1.7.2 Is het mogelijk het systeem van beheersovereenkomsten zo flexibel in te richten dat spontane ontwikkelingen tussentijds kunnen worden opgenomen? Zijn er mogelijkheden om in de interpretatie van de regeling rekening te houden met verschillende successiestadia?
(Top 5 vraag agrarisch natuurbeheer)
- 1.7.3 Is het mogelijk om bij pakketten een “bandbreedte” aan te geven of een set van criteria, zodat meer naar de geest van de regeling dan naar de letter wordt beoordeeld?
Kan in voorkomende gevallen de regeling anders worden geformuleerd of anders geïnterpreteerd zodat de bijzondere gebieden wel kunnen worden opgenomen?
(Top 5 vraag beleid LNV)
- 1.7.4 Hoe vaak en op welke oppervlakte leiden de eisen voor monitoring van pluspakketten tot het naar beneden bijstellen van natuurdoelen (aanvragen basispakket in plaats van pluspakket vanwege monitoring eisen)?
- 1.7.5 Is het mogelijk om de keuze van de meetsoorten en de aantallen meetsoorten aan te passen zonder de pakketten geweld aan te doen?
In hoeverre kan de aanwezigheid van bijvoorbeeld Rode lijst - soorten compenseren voor het ontbreken van een of enkele meetsoorten?
Moet de keuze van de meetsoorten worden aangepast op basis van de resultaten van recent onderzoek?
- 1.7.6 Kan er een overzicht worden gemaakt met de terreinen die niet kunnen worden ondergebracht in pluspakketten terwijl ze daar volgens de beheerders wel in thuis horen? Is hierin een lijn te ontdekken (bijv. bepaalde terreintypen) en welke oplossing kan hiervoor worden gevonden?
- 1.7.7 Is er een mogelijkheid om geleidelijk meer spreiding te krijgen in de zesjarige contractperioden?
- 1.7.8 Is het voor het pakket ‘akker’ noodzakelijk voor instandhouding van de akkervegetatie om eens per drie jaar mest op te brengen of kan dat ook

(beter?) jaarlijks gebeuren? Moet hierbij onderscheid worden gemaakt naar grondsoort, soort mest en hoeveelheid?

- 1.7.9 Is het nodig en mogelijk om regionaal maatwerk op te nemen in de pakketten en de evaluatie daarvan?
- 1.7.10 Welke mogelijkheden zijn er om overgangszones van het ene naar het andere pakket op te nemen in het Programma Beheer?
- 1.7.11 Kan het beheervoorschrift om op een heide jaarlijks 10% te plaggen of 30% te begrazen worden aangepast zodanig dat het pakket hiervan geen nadelige gevolgen ondervindt?
Hoe kan een oppervlakte heide het beste worden beoordeeld wanneer bijvoorbeeld een deel van het terrein door plagwerkzaamheden tijdelijk niet als zodanig kan worden aangemerkt?
- 1.7.12 Binnen welke pakketten van de subsidieregeling natuurbeheer kunnen de ecologische doelen samen gaan met tijdelijke waterberging en welke niet?
- 1.7.13 In welke pakketten is de openstellingeis moeilijk te combineren met de instandhoudingeis? Welke mogelijkheden zijn er in voorkomende gevallen om de openstellingeis (tijdelijk?) te laten vallen?
- 1.7.14 In hoeverre en bij welke pakketten zijn de vergoedingen voor de pakketten in overeenstemming met de reël te achten kosten?
- De huidige vergoedingen voor landschapsbeheer worden als te laag ervaren. Wat zijn reële vergoedingen voor geleverde diensten?
- 1.7.15 Automatisering
Is er een computerprogramma te maken waarmee de aanvragen kunnen worden verwerkt en waarmee de aanvrager de consequenties van zijn aanvraag kan doorrekenen?
Hoe kunnen EHS-eisen vertaald worden in cross-compliance contracten met de landbouw?
- 1.7.16 De doorlopende aanpassingen van PB gaan ten koste van het plezier, de uitvoering van het beheer en de kennisontwikkeling. Hoe kan hier het best mee worden omgegaan. (Uitgaande van de onvermijdelijkheid van aanpassingen).
- 1.7.17 Realisme van jaarlijks riet maaien in buitendijkse gebieden in relatie tot wel realistisch voorwaarden (Bijv. jaarlijks maar minimaal 1 x 3 jaar)
- 1.7.18 Vragen die misten (organisatie + vraag)**
- (St.Recr.KIC) Een interessant verdiepend aspect lijkt mij ook; aansturing/stimulering van recreatie richting natuurbeheerders (afgezien van SBB), in programma beheer e.d.
 - Prov.Flevoland, ROV) Hoe kunnen de subsidieregelingen (SN, SAN) worden aangepast dat de regelingen enerzijds hanteerbaar blijven (niet oneindig veel pakketten), maar anderzijds wel recht doet aan regionale verschillen. (Zelf denk ik daarbij aan een systeem waarbij de subsidieregeling romppakketten bevat met basiseisen (grondgebruik, oppervlakte, minimaal aantal soorten) met de mogelijkheid van aanvullende eisen in een gebiedsplan.
Bij de evaluatie PB werd gewezen op het nivellerend effect van de pakketten. Verder werd veelvuldig gevraagd om pakketten voor specifieke soorten/situaties
 - (Alterra, centrum Landschap) Vraagstukken m.b.t. effectiviteit Programma Beheer (op alle niveaus; doelpakketten, natuurdoeltypenkaart, monitoring etc.)

- (EcoLaNa) . Gebiedscontract uitwerking op regionaal niveau. Het PB instrument is te star en te afstandelijk dat niet gericht gestuurd kan worden op natuurkwaliteit en bijstelling inzichten. PB zou kapstok moeten zijn om op regionaal niveau gebiedspakketten te kunnen opstellen, welke tussentijds kunnen worden aangepast. Gebiedscommissie benoemen (boeren,/vereniging, vogelwacht, faunabeheereenheid, gemeente, waterschap, provincie, rijk en dlg) welke een sturende, controlerende taak hebben, waarbij LASER het administratie/betaal kantoor is

2 Toestand van landschap en natuur

(Heel hoofdstuk 2: verbetering efficiëntie monitoring-> Voorstel DLO onderzoek 2005. Top 5 vraag grote particuliere beheerders, andere (semi) overheden)

- 2.1 Landschapskwaliteitsbeheer wordt niet, zoals wel bij natuur met natuurdoelen, aangestuurd. Hier ontbreekt b.v. een systeem van referentielandschappen of een ander sturingssysteem op het schaalniveau van landschappelijke structuren. Dit speelt zowel binnen de EHS (SBB contra de landschapswacht) als erbuiten (incl. aansturing inzet gelden Programma Beheer / productvraag Groene Diensten). Welk systeem moeten we hier gaan hanteren?
In hoeverre kunnen bestaande methoden voor monitoring en evaluatie de gegevens leveren om aan de verantwoording voor het Programma Beheer te voldoen?
De koppeling tussen de doelen vanuit Europese regelgeving (VHR / KRW) en de doelen die we nationaal stellen aan beheerders (natuurdoelenkaart) moeten met elkaar in overeenstemming zijn. Het is daarom ook van belang dat monitoringsgegevens bruikbaar zijn voor zowel verantwoording in Den Haag als in Brussel
(Hoe) kan monitoring t.b.v. OBN, PB en VHR worden gecombineerd?
(Top 5 vraag (planet) onderzoek)
- 2.2 Welke methoden voor monitoring en evaluatie leveren de benodigde informatie en zijn toch betaalbaar?
(Top 5 vraag overigen, o.a. adviesbureaus)
- 2.3 Monitoring regionale indicatoren.
Voor welke soorten hebben regio's een nationale verantwoordelijkheid? Hoe kan het voorkomen van deze soorten (kosten)effectief worden gemonitord?
- 2.4 Monitoring ruimtelijke dynamiek.
Welke soorten zijn het meest geschikt voor lokale/regionale monitoring van ruimtelijke dynamiek (uitbreiding, afname, versnippering e.d.) in het licht van klimaatverandering, spontane ontwikkeling e.d.?
(Top 5 vraag overigen, o.a. adviesbureaus)
- 2.5 Monitoring spontane bosontwikkeling.
Hoe kan het landelijk dekkend netwerk van bosreservaten worden voortgezet en benut bij de monitoring van spontane bosontwikkeling en het opstellen van richtlijnen voor monitoring en evaluatie in nagenoeg-natuurlijke landschappen? Hoe ontwikkelt zich de biodiversiteit van niet-aanbare soortengroepen (insecten, mossen, paddestoelen) zich ten opzichte van doelsoorten?
- 2.6 Hoe kunnen de meetnetten van lokale beheerders het best worden gestandaardiseerd ten behoeve van nationale meetnetten?
- 2.7 Welke criteria of indicators moeten gehanteerd worden voor het beoordelen van risico's van verontreiniging, verontrusting enz.?
- 2.8 Wat zijn goede indicatoren voor de gewenste biodiversiteit?

- 2.9 Welke vuistregels zijn af te leiden uit de monitoring van inrichtingsprojecten? Welke herstelcapaciteit geldt waar en hoe geven we daar zo goed mogelijk vorm aan?
- 2.10 Kan de betrouwbaarheid en het gebruiksnut van modellen t.b.v. NPB worden vergroot door kalibratie? Zo ja, hoe?
- 2.11 Welke aabare' of aansprekende indicatoren zijn verantwoord in relatie tot bijvoorbeeld stikstofdepositie, in plaats van alleen kritische depositiewaarden te gebruiken
- 2.12 Wat is de indicatiewaarde van plantensoorten in Nederland m.b.t. de factoren vochtgraad, zuurgraad, trofiegraad en zoutgehalte van de standplaats? ontwikkeling van databestand met gemeten standplaatsfactoren in relatie tot vegetatiesamenstelling
(Top 5 vraag onderzoek)
- 2.13 Hoe kan de indicatiewaarde van plantensoorten gebruikt worden voor de evaluatie van EGM in Nederland door het uit de vegetatiesamenstelling afleiden van de mate van terugdringing van verzuring, vermesting en verdroging na uitvoering van EGM? *ontwikkeling protocol en analysemethode*
- 2.14 Hoe verhouden de indicatieklassen van de verschillende ecologische indicatoren kennissystemen zich tot elkaar? Welke classificatie is het best bruikbaar voor de evaluatie van EGM? Vergelijking classificaties van EKS/INDICA met NATLES
Indicatorsystemen. Op dit moment zijn meerdere indicatorsystemen beschikbaar, die deels door gemeten waarden zijn onderbouwd. In een eerste overleg tussen onderzoek en praktijk zijn de mogelijkheden tot afstemming c.q. integratie van de verschillende indicatorsystemen verkend. De conclusie van dit overleg is dat afstemming tussen de verschillende indicatorsystemen wenselijk en mogelijk is. Hiervoor is het noodzakelijk in kaart te brengen welke milieufactoren precies door de verschillende indicatorsystemen worden geïndiceerd.
- 2.15 Voor welke soorten/vegetatietypen/soortgroepen zijn effectgerichte maatregelen het meest succesvol? *Update en uitbreiding van "Rode lijst met groene stip"*
- 2.16 Hoe is het ecologisch functioneren van natuurkernen (Pilot Zuidwest Drenthe).
- 2.17 Waar liggen de beste locaties voor de "Nederlandse habitats" op lange termijn?
- 2.18 Hoe toetsen we de effecten van het particulier natuurbeheer? Effecten van groter aantal (particuliere) beheerders. Wanneer welke meetmethoden inzetten om de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer te onderzoeken?
- 2.19 Ecologie van aardkundige en cultuurhistorische objecten
Aardkundige en cultuurhistorische objecten, zoals donken in de veenweiden en scheepswrakken in Flevoland vormen zeer specifieke eenheden in het landschap. De status ervan is niet altijd gezekerd. Deze zou echter kunnen worden versterkt als hieraan een specifieke ecologische waarde of -potentie kan worden gekoppeld. Het beheer moet hier dan op worden ingericht. Vaak is dit laatste te veel vanuit een specifieke waarde gericht. Juist de combinatie van ecologie enerzijds en aardkunde/cultuurhistorie anderzijds geeft een enorme meerwaarde. Zo wijst onderzoek van Alterra (Maas en Makaske) op de zeldzame stroomdalgraslanden die langs de IJssel voorkomen op hoge zandige ruggen. Deze ruggen zijn aardkundig bijzonder. Momenteel wordt het beheer te vaak afgestemd op ofwel vegetatie en biodiversiteit of

aardkunde en cultuurhistorie. Onderzoek naar specifieke combinaties van aardkundige en cultuurhistorische objecten met bijzondere vegetaties en het daarbij passende beheer kan het behoud en ontwikkeling van karakteristieke landschappen ondersteunen

2.20 Vragen die misten (organisatie + vraag)

- (NPB) Monitoring kosten en resultaten van de verschillende soorten beheer (door Terreinbeherende organisaties, particulieren resp. agrariërs.
- Is er sprake van inversie van milieugradiënten op landschapsschaal? Naar verwachting zal in de nabije toekomst op grote schaal uitstoot van landbouw op de hoge zandgronden plaatsvinden, juist ook binnen de contouren van de EHS. De potenties voor natuurontwikkeling worden sterk bepaald door de nieuwe voedselrijkdom van deze oorspronkelijk arme gronden. Toch wordt hier voedselarmoede als referentie in het natuurbeleid aangehouden. De 'voedselrijkdom' van de arme zandgronden is ver uitgestegen boven die van de oorspronkelijk voedselrijke beekdalen. Bovendien zijn deze beekdalen in de afgelopen decennia vaak verzuurd en verschaald geraakt, mede door een vernattingsbeleid waarbij vaak peilhorsten zijn ontstaan. Beekeerdgronden lijken hierdoor zich plaatselijk te ontwikkelen tot arme en zure podzolgronden. Er lijkt dus sprake van een omkering van de gradiënt in ons landschap. Het vigerende natuurbeleid is zich hiervan waarschijnlijk niet bewust.
- In hoeverre heeft natte natuur een pyrietprobleem en hoe erg is dat? In tegenstelling tot de hoge zandgronden hebben lage delen een sink karakter voor zwavel dat daar door atmosferisch depositie, toestroming of wateraanvoer terecht is gekomen. In deze natte milieus leidt dit tot pyrietvorming. Uit OBN-onderzoek is gebleken dat in steeds meer beekdalen pyriet oppervlakkig wordt aangetroffen. Dit beïnvloedt zowel de zuurhuishouding als de fosfaathuishouding. De omvang en de ernst van dit probleem is niet bekend
- (Landschap Overijssel) Wat is de effectiviteit en de duurzaamheid van het agrarisch natuurbeheer?
- (Alterra-CE) Monitoring regionale indicatoren. Voor welke soorten hebben regio's een nationale verantwoordelijkheid? Hoe kan het voorkomen van deze soorten (kosten)effectief worden gemonitord?
- (Alterra-CE) Monitoring ruimtelijke dynamiek. Welke soorten zijn het meest geschikt voor lokale/regionale monitoring van ruimtelijke dynamiek (uitbreiding, afname, versnippering e.d.) in het licht van klimaatverandering, spontane ontwikkeling e.d.?
- (Alterra-CE) Monitoring spontane bosontwikkeling. Hoe kan het landelijk dekkend netwerk van bosreservaten worden voortgezet en benut bij de monitoring van spontane bosontwikkeling en het opstellen van richtlijnen voor monitoring en evaluatie in nagenoeg-natuurlijke landschappen? Hoe ontwikkelt zich de biodiversiteit van niet-aaibare soortengroepen (insecten, mossen, paddestoelen) zich ten opzichte van doelsoorten?
- (Alterra-CE) Ontwikkeling modellen en kennissystemen. Hoe kunnen bestaande modellen en geïntegreerde kennissystemen worden ingezet en aangepast voor het ontwerpen en verkennen van oplossingsrichtingen in het beheer op lokaal en regionaal niveau (functiecombinaties, monitoring e.d.)?

3 Landschap en natuur

3.1 Inrichting en ruimtelijke samenhang (EHS)

- 3.1.0 Hoe kan het uitschrijven van OLS (ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie) worden toegepast bij het werkproces Integrale ontwikkelingsvisies?
- 3.1.1 **Ecologische netwerken/ metapopulatietheorie/ connectivity.**
Veel populaties van soorten zijn versnipperd. Er is behoefte aan inzicht in de mate van versnippering, in de problemen die dit veroorzaakt, en in hoeverre hieraan d.m.v. beheer een bijdrage geleverd kan worden. De metapopulatietheorie kan belangrijke handvatten geven tav inrichting en beheer van versnipperde populaties. Systematische identificatie van hotspots en protected areas, bufferzones en corridors kan belangrijke ontwerpprincipes voor aanleg en inrichting van natuurterreinen als onderdeel van ecologische netwerken opleveren.
(-> Voorstel DLO onderzoek 2005. Top 5 vraag terreinbeherende organisaties, (planet) onderzoek)
- 3.1.2. Identificatie kansrijke gebieden/ecologisch functioneren.
Vragen m.b.t. selectie kansrijke gebieden voor uitvoering EGM. Hoe kunnen met behulp van Ecologische Kennissystemen kansrijke locaties t.b.v. de uitvoering van EGM worden geselecteerd (met name t.b.v. EGM in (combinaties van) de NDT 3.22a, 3.29, 3.33, 3.42, 3.44, 3.45, 3.47, 3.55b, 3.64a, 3.65, 3.64b, 3.66, 3.68 en 3.69, waarbij de bestaande situatie niet-richtinggevend hoeft te zijn)? Zo zouden b.v. sommige bossen moeten kunnen worden omgevormd naar lage vegetaties. Methodiekontwikkeling kansrijkdom.
Voor de inrichting van de EHS (praktijk bij DLG) is het van belang om te weten welk voorbereidend onderzoek nodig is om te weten of typen natuur haalbaar zijn en welke inrichtingsmaatregelen hiervoor nodig zijn. DLG werkt op dit moment met vuistregels maar geeft zelf aan dat deze wellicht voor verbetering vatbaar zijn.
- 3.1.3 Ontwikkeling van denkkaders en aansturing op een hoger schaalniveau dan de individuele beheerder/eigenaar Toelichting: Het is van belang om, meer dan tot nog toe, te onderkennen dat de rol van natuur en bos altijd gezien moet worden binnen de landschappelijke context.
Beheer wordt dan bijvoorbeeld meer gerelateerd aan de rol die de natuur vervult in de regio, in onderlinge wisselwerking met andere vormen van landgebruik. Het betreft hier zowel beheertechnische, landschapsecologische als organisatorische aspecten.
- 3.1.4 Grote natuurlijke systemen
Waar liggen kansen voor grootschalige spontane ontwikkeling, landschapsvormende processen (incl. integrale begrazing) en wilde natuur? Hoe kunnen statische natuurdoelen en VHR-typen onderdeel uitmaken van deze systemen? Welke richtlijnen ten aanzien van monitoring en evaluatie zouden moeten gelden?

(Top 5 vraag terreinbeherende organisaties)

- 3.1.5 Welke begrenzing van de EHS leidt tot de geringste spanning met andere functies in het landelijk gebied en leidt dus tot de hoogste natuurkwaliteit? Welke natuurlocaties zijn kansrijk ondanks milieudruk? (-> Voorstel DLO onderzoek 2005, Top 5 vraag (planet) onderzoek)

Deelvragen hierbij zijn:

- Welke invloed heeft het landschap op de verspreiding van soorten? Welke consequenties moet dit hebben voor de inrichting van het landschap?
 - Ruimtelijke rangschikking van elementen optimaliseren (SIV en SAV). Landschapsecologische samenhang effectiviteit beheer
 - Agro-ecologische netwerken: meest optimale ruimtelijke verdeling van terreinen en beheer, SAN en SN pakketten in verschillende type gebieden.
 - Welke begrenzing van de EHS leidt tot de geringste spanning met andere functies in het landelijk gebied en leidt dus tot de hoogste natuurkwaliteit... De aardkundige waarden (geologie, reliëf, bodem en geohydrologie) behoren tot de onderlaag van het landschap en zijn wezenlijke onderdelen van de landschappelijke ecosystemen. Een EHS met hoge natuurkwaliteit is per definitie gebaseerd op de abiotische randvoorwaarden en zal in de praktijk weinig spanning met een groot aantal andere functies in het landelijk gebied blijken te hebben.
 - Hoe kan de kwaliteit van de EHS worden verbeterd door natuurlijke, aardkundig bepaalde grenzen?
 - Begrenzing van de EHS in relatie tot andere functies in het landelijk gebied: van belang vanuit de trajecten vergroten ruimtelijke samenhang EHS (voorheen herbegrenzing) en de natuurdoelenkaart.
 - Landschapselementen kunnen het functioneren van de EHS aanzienlijk versterken, zeker in gebieden waar natuur en landbouw onvermijdelijk versnipperd voorkomen (denk aan landgoederengebieden of Winterswijk). In deze gebieden heeft de strategie 'robuuste EHS' geen zin. Wat betekent dit voor het landschapsbeheer in deze gebieden?
 - Welke begrenzing van de EHS verdient de voorkeur, gelet op de verspreiding van organismen i.r.t. veranderend landgebruik en klimaat?
- 3.1.6 Hoe effectief kunnen bufferzones, hagen e.d. zijn m.b.t. hydrologie, NH₃, fijn stof, bestrijdingsmiddelen e.d.? *Geef hiervoor vuistregels*
- 3.1.7 Ruigtezones in relatie tot kleine organisme en indirect (voedsel) op grotere organisme
- 3.1.8 **Vragen die misten (organisatie + vraag)**
- (SBB, afd. Terreinbeheer) Wat ikzelf in de door EC-LNV toegezonden lijsten een beetje mis zijn vragen rond de relatie tussen landschappelijke samenhang en biodiversiteit. We weten veel over het functioneren van afzonderlijke ecosystemen, maar veel minder over de betekenis van de landschappelijke samenhang voor biodiversiteit (betekenis van gradiënten; van de wijze waarop ecosystemen op een hoger niveau geaggregeerd zijn). Met name voor beheer op landschapsniveau zijn zulke zaken van wezenlijk belang.
 - (Alterra, centrum Bodem) **Nationale Landschappen:** Onderbouwing en implementatie van de rijksdoelen zoals verwoord in de Nota Ruimte en Agenda Vitaal Platteland. Aandacht voor de bestuurlijke door- en samenwerking. Beschrijving van landschappelijke en ecologische kwaliteiten. Maatschappelijke fundering. Ontwerp en realisatie van een

kennisinstrumentarium. Verdere ontwikkeling en onderbouwing uitvoeringsinstrumentarium (programma beheer, groene diensten voor natuur, landschap, water en recreatie). Monitoring van de ontwikkeling van gebiedskwaliteit.

- (Alterra, centrum Bodem) **Ontwikkelingsgerichte Landschapsstrategie:** Onderbouwing en uitwerking van de (regionale) kwaliteiten van het landschap (kernkwaliteiten). Ontwikkeling van concepten voor behoud en ontwikkeling. Ondersteuning bij de implementatie van het beleid op regionaal (LOPs) en lokaal niveau (bestemmingsplannen, landschapsplannen, bedrijfsnatuurplannen etc.). Koppelingen met nota Belvédère, Architectuur nota, Cultuur nota, Ontwikkelingsplanologie
- (Alterra, centrum Bodem) **Ecologische Hoofdstructuur:** Ruimtelijke uitwerking areaal, samenhang en kwaliteit van de EHS. Doorwerking kaderrichtlijn water, VH-richtlijnen. Abiotische randvoorwaarden voor natuurbeheer. Afstemming gebiedenbeleid en soortenbeleid. Beheersstrategieën voor realisatie beleidsdoelen. Mogelijkheden voor multifunctioneel gebruik. Herbegrenzing en grote eenheden, saldo-benadering en compensatie.
- (Landschap Overijssel) Dynamiek van de rivieren - hoe kan de rivier genoeg ruimte worden gegeven - hoe dan ook omgaan met bos in de rivieren e.d.
- (Stg Geomorfologie & Landschap) Procesbeheer van natuurterreinen moet gebaseerd zijn op de processen waardoor het landschap is gevormd. Bij het reactiveren van zandverstuivingen worden daarom effectgerichte maatregelen toegepast die afgeleid zijn van de wijze waarop men meent dat het stuifzand is ontstaan, met name excessief afplaggen van de heide in de potstalcultuur. De afgelopen jaren is het met behulp van het Algemeen Hoogtebestand Nederland (AHN) in combinatie met de Geomorfologische Kaart van Nederland (GKN) mogelijk geworden om het reliëf en de geomorfologische patronen in het landschap zeer gedetailleerd in beeld te brengen. Dit heeft geleid tot een geheel nieuwe kijk op de genese van de grote zandverstuivingen van de Midden Veluwe, waarbij abiotische reliëfvormende factoren een veel belangrijker rol hebben gespeeld dan agrarische activiteiten (Koomen et al. 2004). Op de praktijk gericht onderzoek is nodig om na te gaan:
 - a) hoe wijd verbreid de zandverstuivingen zijn die op deze manier zijn ontstaan;
 - b) hoe het nieuwe inzicht moet worden vertaald in effectief stuifzandbeheer.

A. Koomen, G. Maas & P.D. Jungerius, 2004. Het zandverstuivingslandschap als natuurverschijnsel. Aangeboden aan Landschap.
- (DN) landschapskwaliteitsbeheer wordt niet, zoals wel bij natuur met natuurdoelen, aangestuurd. Hier ontbreekt b.v. een systeem van referentielandschappen of een ander sturingssysteem op het schaalniveau van landschappelijke structuren. Dit speelt zowel binnen de EHS (SBB contra de landschapswacht) als erbuiten (incl. aansturing inzet gelden Programma Beheer / productvraag Groene Diensten). Welk systeem moeten we hier gaan hanteren?
- (DN) Bijdrage biologische landbouw aan natuur- en landschap
- (DN) Ontwerpopgave Geniedijk Oost
- (DN) Landschap en cultuurhistorie in het waddengebied (internationaal)
- (DN) Landinrichtingsinstrument voor de toekomst
- (DN) Methodenontwikkeling voor regievoering in natuurontwikkelingsprojecten
- (DN) Vuistregels voor duurzame landschappelijke inrichting
- (DN) Ondersteuning implementatie landschapsbeleid
- (DN) Toepassing OLS bij werkproces integrale ontwikkelingsvisies
- (DN) Voorbeelden werking OLS

3.2 Regulier beheer

- 3.2.1 In welke mate moeten reguliere beheermaatregelen worden aangepast in verband met de slechte milieukwaliteit, zoals bijvoorbeeld de hoge fosfaatbelasting veroorzaakt door de intensieve landbouw?
- 3.2.2. Historische hotspots biodiversiteit.
Hoe verhouden de effecten van historische vormen van landgebruik, beheer en verstoringen op biodiversiteit (soortensamenstelling, ruimtelijke samenhang en dynamiek) zich tot de effecten van huidige beheersmaatregelen en landgebruik in HR-typen? Waar liggen knelpunten en nieuwe mogelijkheden (moderne alternatieven voor oude beheersvormen)?
- 3.2.3. Hoe om te gaan met bosreservaten? Het bosreservatenonderzoek heeft een duidelijke functie als referentie-onderzoek voor het beheer van het Nederlandse bos. Daarnaast biedt het bosreservatennetwerk een mogelijkheid voor het uitvoeren van ander, korter lopend, ecologisch onderzoek. Natuurlijke dynamiek van bossen. Structuur en samenstelling van bossen worden in belangrijke mate direct of indirect door de dynamiek in de boomlaag bepaald. Verstoringen als gevolg van processen als storm, brand, droogte en overstromingen, of de sterfte van individuele bomen leiden tot een ruimtelijke verscheidenheid die bepalend zijn voor een behoud of ontwikkeling van soortenrijke bosgemeenschappen. Kennis over schaal en frequentie van verstoringen in relatie de biodiversiteit van bossen is van wezenlijk belang voor de ontwikkeling van boslandschappen, het omvormingstraject van cultuurbos naar natuurbos én voor het beheer van het multifunctioneel bos (functiecombinatie natuur, recreatie, houtoogst. **(Top 5 vraag terreinbeherende organisaties)**)
- 3.2.4. **Wat is de rol van fluctuaties (in tijd en ruimte) van dichtheden aan grazers in relatie tot de biodiversiteit? Is het voor de ontwikkeling of de instandhouding van soortenrijke en halfnatuurlijke graslanden van belang dat een maximale veebezetting wordt gehanteerd of kan een gemiddelde veebezetting ook als criterium worden gehanteerd? Wat zijn de effecten van kortdurende zeer intensieve (over)begrazing?**
Effect grote grazers als Landschapsvormend proces.
Evaluatie 20 jr. grote grazers beheer; Flora + Fauna-effecten; effect op cultuurhistorische waard.
Welke veebezetting is optimaal i.r.t. bodemsoort en drooglegging?
Effecten van inscharing met ontwormingsmiddelen behandeld vee op het ecosysteem.
Effect grote grazers als Landschapsvormend proces
(-> Voorstel DLO onderzoek 2005. Top 5 vraag agrarisch natuurbeheer, LNV beleid, zie ook 3.4.5)
- 3.2.5 Hoe kunnen beheermaatregelen zo worden uitgevoerd dat geen schade ontstaat voor faunasoorten?
Bekend is de schade die onoordeelkundig afplaggen voor heideherstel aan de bodem en de bodemfauna toebrengt. De A horizont en vaak nog delen van de B horizont van de landschappelijk waardevolle en onvervangbare, soms duizenden jaren oude heidepodzol verdwijnen en daarmee niet alleen de unieke ecologische band tussen de heidevegetatie en de bodem die daar onverbreekelijk mee verbonden is, maar ook de bodemfauna die zich nooit meer van de klap herstelt. Onderzoek naar het vinden van een aanvaardbare balans tussen kansen voor heideherstel en schade aan bodem en bodemfauna is dringend nodig.
- 3.2.6 Is het voor het natuurdoel een terechte eis dat het Programma Beheer stelt dat halfnatuurlijk grasland niet mag worden bemest?

- 3.2.7 Is het mogelijk om differentiatie aan te brengen in de maaifrequentie van graslanden? Kan de voedingstoestand van de grond een maat zijn voor het aantal keren maaien?
- 3.2.8 Onderzoek naar dood hout
- Wat is de relatieve rol van dood hout (omvang, soort) met betrekking tot biodiversiteit?
 - welke stadia van dood hout zijn vanuit ecologisch oogpunt optimaal (spreiding in de tijd, veel ineens of gefaseerd)?
 - Welke soorten, diktes, dood hout etc kan een beheerder het best laten liggen?
 - Wat is de beste spreiding van dood hout over het terrein?
- 3.2.9 Wat is het beste tijdstip voor ingrijpen bij bosopslag op bv. Droge en natte heide en hoogveen? Niet alleen het beste tijdstip in het jaar (ook in relatie tot F+F-wet), maar vooral ook m.b.t. de leeftijd van de opslag. Is het gunstiger ieder jaar of iedere 2 jaar een ronde te maken en de opslag van grove den en berk te verwijderen, of juist gunstiger om dat bv. om de 5 jaar te doen? En dan zowel gekeken naar de ecologische als naar de bedrijfseconomische aspecten. Geef hiervoor vuistregels.
- 3.2.10 Wat is het meest efficiënte beheer van slootkanten ter wille van de botanische rijkdom? Maak onderscheid tussen veenweidegebieden (geen afrastering en bagger op de oever in najaar) en gebieden met een zandbodem.
- 3.2.11 **Vragen die misten (organisatie + vraag)**
- (EC-LNV) In relatie tot **het veenweidebeleid** (recent persbericht LNV over 40.000 ha bergboerengebied) wordt gerept over **grotere peilvakken**. Het waterbeheer is echter een sleutelfactor voor de ecologische waarden en bijvoorbeeld in de hele overgangszone van Gooi/Heuvelrug naar veenweidegebied (Noorderpark-Loosdrecht c.a.) moet niet zomaar gemorrelt (gerommeld) worden aan het bestaande systeem, op straffe van verleggen van kwelstromen en schade aan moerasgebieden. _ Ook in het centrale veenweidegebied moet voorzichtigheid betracht worden. De delen het verst van de inlaatpunten hebben vaak de beste waterkwaliteit en waardevolle slootecosystemen. Die moeten niet worden aangetast. Wellicht zijn er ook verbeteringen mogelijk door verlenging van aanvoerwegen van inlaatwater. Kortom, alvorens zoiets uit te voeren, is degelijk onderzoek nodig.
Wat mis kan gaan: grote aantasting van zowel waterecosystemen als moerasgebieden en schraallanden/trilvenen.
 - (Kiwa Water Research) 1) Geautomatiseerde tool indicatorsoortenanalyse op basis van de door Kiwa voor SBB, EC-LNV en VEWIN ontwikkelde indicatorenreeks ; er is inmiddels een werkende versie gemaakt in het kader van het onderzoek voor de waterleidingbedrijven; verdere uitwerking gericht op de vragen die met indicatorsoorten kunnen worden beantwoord en invulling van hiaten in gemeenschappen of soorten, waarvoor nog geen Nederlandse indicatiewaarden beschikbaar zijn; versnelling van de ontwikkeling door bredere deelname dan alleen waterleidingbedrijven; Wat hebben we eraan: het vlakdekkende en fijnmazige meetnet dat door plantensoorten wordt gevormd, wordt ontsloten voor terrein- en waterbeheerders en beleidsondersteuning; Als we het niet doen: zal de arbeidsintensieve verwerking van monitoringgegevens mensen ervan weerhouden ze te gebruiken; niet soort- of gemeenschapsdekkende indicatorlijsten worden als groot probleem bij toepassing gezien, waardoor men het instrument te gemakkelijk aan de kant zet.
 - (Kiwa Water Research) 2) Systeemtypen, werking, kansen en herkenning: In OBN-kader is overzicht hydro-ecologische systeemtypen pleistocene schraallanden opgesteld; dit biedt een kapstok voor de samenhang tussen

geologie, hydrologie en hydrochemie en de daaruit voortgekomen bodem en vegetatietypen; handig als referentiekader bij het vaststellen van natuurdoelen voor gebieden, bij het bepalen van kansrijkdom EHS, eventueel bij het aangeven waar buiten EHS kansrijke gebieden of belangrijke bufferzones liggen. Uitwerking kan op basis van bestaande literatuur, o.a. door Kiwa opgestelde overzichten voor Brabant (alle typen) en Limburg (natte systemen) en vele tientallen gebiedsstudies; Als we dit niet doen: blijft de essentie van de relatie tussen geologie, hydrologie en vegetatie alleen voor specialisten te overzien, terwijl het voor beleidsondersteuners, waterschappers, beheersplanners e.d. van belang is de essentiële knoppen in het systeem te kennen

- (Altenburg&Wymenga, agr.nat.beh.) Welke factoren bepalen de vestiging van weidevogels (naast terreincondities en beheer, ook aandacht voor effecten overwintering en sociale structuur/semikoloniaal broeden) Anders blijft het weidevogelbeleid stuurloos.
- (EC-LNV EG2) Onderzoek naar de noodzaak van lichte bemesting (o.a. kalk) in grasland ter behoud biodiversiteit. Alleen maar verschrallen is geen garantie voor succes, buffering belangrijk, kijk naar bloemrijke hooilanden in de Alpen, deze worden enigszins bemest met ruige stalmest (uitbreiding van vraag 3.2.6)
- (DN) de kwaliteit van landschap, m.n. de ecologische kwaliteit, is afhankelijk van de kwaliteit van het landschappelijk netwerk (omvang, gebiedseigen elementen en vegetatie, mate van aaneengeslotenheid, etc.). Het schaalniveau overstijgt veelal het bedrijfsniveau en kwaliteit wordt op gebiedsniveau gerealiseerd. Hoe moet het beheer worden geregeld als dit op gebiedsniveau plaats moet vinden?
- (DN) ecologische, recreatieve, cultuurhistorische, landbouwkundige (b.v. leefgebied bestrijders plaagsoorten), milieuhigiënische (b.v. afvangen ammoniak) en waterkwaliteits en -kwantiteitsaspecten (waterzuivering riet of waterretentiezones) zijn van belang bij landschapsbeheer. Vele functies die terug moeten komen in de beheersinspanning. Per gebied zullen de accenten verschillend liggen. Hoe krijgen we deze kennis samengevoegd, geïntegreerd en bij de beheerder?
- (DN) landschapselementen kunnen het functioneren van de EHS aanzienlijk versterken, zeker in gebieden waar natuur en landbouw onvermijdelijk versnipperd voorkomen (denk aan landgoederengebieden of Winterswijk). In deze gebieden heeft de strategie 'robuuste EHS' geen zin. Wat betekent dit voor het landschapsbeheer in deze gebieden?
- (DN) Bosreservaten (slechts deels in bestaand programma)
- (DN) Natuur- en landschapsbeheer door grootschalige melkveebedrijven
- (DN) Behoud van de boerderij
- (DN) Kalibratie modellen t.b.v. NPB
- (DN) Natuurontwikkeling in de Venen (slechts deels in bestaand programma)
- (DN) Procesondersteuning verbetering natuurkwaliteit Gaasterland

3.3 Herstelbeheer en herintroductie

- 3.3.1 In het kader van het streven naar herstel van populaties wordt voor een aantal soorten herintroductie en specifieke maatregelen nagestreefd (b.v. Otter, Bever). Van deze soorten is weinig bekend over genetische samenstelling van populaties, uitwisselbaarheid, gedrag, m.n. in stresssituaties, herstelvermogen, aanpassingsvermogen, verstoorbaarheid door recreanten.
- 3.3.2 Welke effectgerichte maatregelen kunnen worden genomen tegen verzuring en vermessing van stroomdalgrasland (NDT 3.39a) *preadvies stroomdalgraslanden*

- 3.3.3 Welke effectgerichte maatregelen kunnen worden genomen tegen verzuring, vermessing en verdroging van bronnen en beken (NDT 3.1 - 3.7) *preadvies bronnen en beken*
- 3.3.4 Welke effectgerichte maatregelen tegen verzuring kunnen worden genomen in de volgende natuurdoeltypen: Dotterbloemgrasland van veen en klei (3.31), Natte duinheide (3.43), droge duinheide (3.46) *preadvies(adviesen) verzuringgevoelige natuurdoeltypen welke nu nog niet zijn opgenomen in de regeling EGM*
- 3.3.5 Welke hydrologische maatregelen kunnen worden genomen voor het herstel van zilte graslanden (NDT 3.41) *preadvies zilte graslanden*.
Hoe kunnen referenties worden gebruikt?
- 3.3.6 Hoe voorkomen we ongewenste neveneffecten van bestaande effectgerichte maatregelen op de fauna in multifunctionele bossen (multifunctionele afgeleiden van NDT 3.64a, 3.65, 3.64b, 3.66, 3.68 en 3.69) *inhaalslag fauna EGM in multifunctionele bossen*
- 3.3.7 Vormt branden een geschikte effectgerichte maatregel tegen de effecten van vermessing in droge duingraslanden (NDT 3.34 en 3,35) en op droge heide (NDT 3.45) *preadvies branden als EGM*.
Op blz. 8 staat een voorstel genoemd voor een preadvies branden als EGM. Hierin worden alleen de terreintypen droge duingraslanden en droge heide genoemd. In b.v. De Witten is gebleken dat branden ook een goede maatregel kan zijn bij vergrast hoogveen, dus misschien kan dit voorstel nog iets ruimer worden gemaakt. NB ook het effect van branden van struweel meenemen (niet alleen vergraste vegetaties).
- 3.3.8 Op welke wijze dient drukbegrazing met schapen te worden uitgevoerd om het geschikt te laten zijn als effectgerichte maatregel tegen de effecten van vermessing in droge heide (NDT 3.45) *onderzoek naar aanleiding van preadvies druk begrazing met schapen*
- 3.3.9 Stui fzanden (NDT 3.47) Hoe kan verstui ving onder condities van verhoogde atmosferische depositie worden gestimuleerd? Welke rol spelen erosieprocessen daarbij? Op welke wijze wordt de successie van bodem en vegetatie versneld en veranderd door verhoogde atmosferische depositie? Wat zijn de gevolgen van veranderingen in de ruimtelijke verdeling en kwaliteit van microhabitats voor de stui fzandlevensgemeenschappen? *onderzoek naar aanleiding van het preadvies Stui fzanden*
- 3.3.10 Welke functie kunnen bosranden hebben ten aanzien van het terugdringen van de verspreiding van N ? *preadvies aanleg bosranden als EGM*
- 3.3.11 Hoe kunnen de effectgerichte maatregelen in diverse tot nu toe onderbelichte natuurbostypen (o.a. hellingbossen en rijkere bostypen) worden verbeterd? *Onderzoek naar aanleiding van het preadvies bossen*
- 3.3.12 Op veel heideterreinen en veengebieden (hoogveen) komt veel opslag voor van berk en grove den. Wat is nou het beste moment om in te grijpen ecologisch en bedrijfseconomisch gezien. Hoe kan de neveninvloed van effectgerichte maatregelen op de fauna in laagveenwateren zoveel mogelijk worden beperkt(NDT 3.15. 3.17, 3.18 en 3.24) *faunaonderzoek naar aanleiding van het preadvies laagveenwateren*
- 3.3.13 Ontpolderen van voormalige landbouwgrond op veenbodems, nadat de bouwvoor wel - of juist niet is verwijderd; Eén van de aspecten waar wij hierbij als natuurbeheerders in zijn geïnteresseerd is de fosfaatproblematiek. In relatie hiermee speelt ook het in sommige natuurontwikkelingsgebieden

optredende probleem van verpitruissing, oftewel het snel, massaal en langdurig optreden van monotone Pitrus-vegetaties.
 Welke rol kan verstuiwing spelen bij het terugdringen van de gevolgen van verzuring in het duinlandschap? (NDT 2.12) Wat is het effect van vernattingsmaatregelen in het duinlandschap (ten gevolge van het terugdringen van de wateronttrekking t.b.v. de waterwinning)? Wat is het effect van zeer extensieve (winter)begrazing (van grote oppervlakten) in de duinen? Welke mogelijkheden biedt kleinschalig plaggen van droge delen van het duinlandschap? *Onderzoek naar aanleiding van de inhaalslag fauna duinen en de 2e fase EGM in droge duinen*
 Verzadigde gronden en natuurontwikkeling. Haalbaarheid natuurdoelen op verzadigde gronden.
 Het effect van een dynamisch waterpeilbeheer hierbij, op bodem- en waterkwaliteiten.

- 3.3.14 Wat is het effect van herstelmaatregelen op de heidefauna, in relatie tot de schaal waarop en intensiteit waarmee deze worden uitgevoerd en in relatie tot de tijd die na uitvoering van de maatregel verstreken is?, Wat zijn de habitatkarakteristieken van enkele typische heidedieren in kwantitatieve termen en hoe veranderen deze van intacte naar aangetaste situaties? Welke processen als gevolg van ver-thema's leiden tot bottlenecks voor karakteristieke heidedieren? (NDT 2.2) *Onderzoek naar aanleiding van de inhaalslag fauna heide*
- 3.3.15 Welke rol kan herintroductie van plantensoorten spelen bij herstelmaatregelen in het heidelandschap, duinlandschap en stuifzanden. *Preadvies herintroductie als EGM*
- 3.3.16 Hoe kan herstel van traditionele bevloeiing en inundatie van beekdalen (schraalgraslanden, stroomdalvennen, natte heide, gagelstruwelen) en polders (boezemgraslanden, veenmosrietlanden?) worden ingezet ten behoeve van ecosysteemherstel? Welke randvoorwaarden dienen er te worden gesteld aan de waterkwaliteit? *Onderzoek relatie EGM –waterbeheer.*
 Beekherstel vanuit cultuurhistorisch oogpunt.
- 3.3.17 Wat is de invloed van bestaande en in ontwikkeling zijnde effectgerichte maatregelen op de fauna in het beekdallandschap? *Inhaalslag fauna beekdallandschap*
- 3.3.18 Hoe kan er bij de uitvoering van effectgerichte maatregelen beter dan nu rekening worden gehouden met de gradiënten tussen afzonderlijke natuurdoeltypen? (met vaak een hoge biodiversiteit) preadvies met beschrijving van de belangrijkste gradiënten en met aanbevelingen voor beheer en vervolgonderzoek
- 3.3.19 Op welke manier kan de waterstagnerende werking van venbodems worden hersteld?
- 3.3.20 **Welke rol spelen div. groepen van bodemorganismen bij het herstel van aangetaste bodems? Hoe kunnen we omgaan met sleutelsoorten voor belangrijke bodemprocessen? Welke mogelijkheden zijn er voor natuurontwikkeling in b.v. baggerspecie depots?**

Bodemfauna

Er zijn bijna geen beheeractiviteiten die uitgaan van de bodemfauna. Dit staat op gespannen voet met het gegeven dat bodemleven een belangrijke succesfactor is voor natuurontwikkeling. Welke bodemfauna hoort bij de gewenste vegetatie en is er reden om naar een ander doeltype uit te zien omdat de huidige aanwezige bodemfauna hier niet bij past? In hoeverre kun je de aanwezige bodemfauna verder ontwikkelen, aanpassen,

verstoren? Zijn er mogelijkheden om de bodem nader te karakteriseren in termen van bodemleven/-organismen? Het huidige bodemclassificatie systeem, is hier niet op ingericht. En belangrijkste vraag is of er simpele richtlijnen zijn aan te geven om verantwoord en efficiënt met het bodemleven om te gaan? Dit begint met het herkennen van de bodemeigenschappen die hiervoor een goede indicator zijn. Verder is ook de bodemfauna in relatie tot weidevogels bij Landschapsbeheer een hot-item.

(-> Voorstel DLO onderzoek 2005. Top 5 vraag LNV beleid)

- 3.3.21 Hoe herstel je de dynamiek van systemen teneinde soorten te laten overleven (successiestadia beheersen) Sturen op ecologische processen
- 3.3.22 Wat is het lange termijneffect van effectgerichte maatregelen tegen verzuring en vermesting in zwakgebufferde vennen (NDT 3.22a) *herhalingsopnamen van monitoring reeksen uit de periode 1989-1996*
- 3.3.23 Wat is het lange termijneffect van plaggen in naaldbos van arme zandgronden (NDT 3.64a)? *herhalingsopnamen van monitoring reeksen uit de periode 1992-1998*
- 3.3.24 Welke relatie bestaat er tussen de frequentie van effectgerichte maatregelen en de gewenste opbouw van de zaadbank? Bij welke frequentie loopt de zaadbank gevaar en welke depositiewaarden horen daarbij?
- 3.3.26 Wat is het effect van bestaande effectgerichte maatregelen tegen verzuring verdroging en vermesting op mossen en korstmossen? *preadvies mossen en kostmossen*
- 3.3.27 Kan voor omvormingsbeheer de EGM kennis worden ingezet?
- 3.3.28 Welke herstel mogelijkheden zijn er voor verwaarloosde cultuurhistorische elementen o.a. hakhout en griend?
- 3.3.29 Wat is het effect van het wegnemen van de A-horizon?
Bodemprofielen weggraven zet bij wijze van spreke de natuur grofweg terug naar het begin van het Holoceen een 10.000 jaar geleden. Is dat de bedoeling? We constateren steeds dat de mooiste heidevelden op onvergraven humuspodzolen voorkomen, maar dat door machinaal plaggen de gehele bodem is verdwenen. Het is niet logisch te verwachten dat de heide op deze getrunceerde bodems zal blijven groeien
- 3.3.30 Herkenning problematiek voor keuze maatregelen – diagnose welke problemen + te verwachten + hoe te herkennen.
- 3.3.31 Verschraling in bossen. In de bossen op de arme zandgronden zijn de pionierstadia met een geringe accumulatie van organisch materiaal botanische en vegetatiekundig de meest waardevolle stadia. Technisch en ecologisch onderzoek gericht op de vragen “waar”, “wanneer” en “hoe” verschraling kan worden uitgevoerd is wenselijk. Zonder deze kennis verdwijnen, als gevolg van successie, waardevolle bosccosystemen.
- 3.3.32 Welke kennis is al beschikbaar over het inrichten van nieuwe natuur en de voorbereidende onderzoeken die hiervoor nodig zijn?
- 3.3.33 Welke financieringsmogelijkheden zijn er voor het doen van voorbereidend onderzoek bij de inrichting van nieuwe natuur?

3.3.34 Is het noodzakelijk om aangekochte (genivelleerde) graslanden eerst een aantal jaren te verschralen door maaien en afvoeren alvorens op begrazing wordt overgegaan?

3.3.35 Natuurontwikkeling in de stad

In ons project Natuur op de rand van stad en platteland bestaan initiatieven om structuren vanuit het platteland door te trekken richting stad (i.p.v. de andersom). Het draagvlak en de betrokkenheid van bewoners in de bebouwde kom voor het natuurbeheer kan hierdoor enorm versterkt worden. Hierbij doet zich echter de vraag voor hoe je daarbij kunt vermijden dat bepaalde diersoorten de stad in lokt, naar een milieu waar ze totaal niet uit de voeten kunnen. Ook past hierbij de vraag hoe je kunt voorkomen dat soorten de stad intrekken en daar overlast veroorzaken. Meer concreet: aan welke soorten moet je vooral denken bij deze beide situaties en daarnaast hoe kun je structuren daarop inrichten? Bij dat laatste moet gedacht worden aan zowel het ruimtelijke aspect als het meer gedetailleerde niveau van de groene elementen zelf.

Onderzoek naar de mogelijkheden om natuurlijke grote dieren elders in te zetten. Denk daarbij aan grote grazers (edelhert, damhert, eland, wisent), aan Wild Zwijn, en eventueel aan grote roofdieren (wolf, lynx). Allemaal dieren die van nature in Nederland thuishoren maar door menselijk ingrijpen geheel of van de meeste plekken zijn verdwenen.

Redenen o.a.:

- vergroten diversiteit van gebieden
- versterken complexiteit en compleetheid van voedselketens
- verhogen natuurlijkheid ecosystemen
- graaseffecten van de grote grazers, regulerende effecten op prooidieren door grote roofdieren
- minder veterinaire problemen vergeleken met inzet onnatuurlijke grazers (paarden, runderen, schapen)
- natuurlijker graasbeheer vergeleken met inzet onnatuurlijke grazers (waarvan de inzet grotendeels door de beheerder wordt gemanipuleerd, waarvoor bij natuurlijke dieren veel minder aanleiding is)
- en least but not least: wordt zeer gewaardeerd door bezoekers.

3.3.36 Vragen die misten (organisatie + vraag)

- (EC-LNV) Onderzoek/rapportage i.v.m. een ecologisch verantwoorde **herinrichting (verlaging) van uiterwaarden**.
In allerlei beleidsdocumenten en verkiezingsprogramma's wordt gezegd dat de uiterwaarden verlaagd moeten worden, voor zowel de doorstroming als voor de natuurontwikkeling. Nu leveren die nieuwe laagten stellig waardevolle vogelgebieden op (incl. de nodige nijlganzen...) maar de typisch karakteristieke uiterwaardvegetaties van de hogere delen (stroomdalgraslanden) waaraan een groot deel van de fluviaatiele flora is gebonden, heeft een omgekeerd evenredige verhouding met de overstromingsfrequentie en zal dus niet herontwikkeld kunnen worden op lage plaatsen.
Ik zei 'herontwikkeld' omdat ik aanneem dat men van *nog bestaande* waardevolle graslanden sowieso afblijft (hopelijk).
Deze relatie met overstromingsfrequentie (en -duur?) is goed uitgezocht voor rivierdijken door Sykora, in relatie tot Maatgevend Hoogwater, dat per hm-paal bekend is. Daar hoor je nooit meer iets over. Toch verdient dit alle aandacht. Hoge delen (inclusief grootste deel kades) zouden onaangetast moeten blijven. Lage delen, i.h.b. voorzover reeds door vergraving aangetast, kunnen echter wel verder worden verlaagd. Ook rekening houden met natuurlijke geomorfologie.
Mooi voorbeeld van goede aanpak (hoog sparen, laag verlagen): Steenwaard tussen Houten en Culemborg.
In dit verband moet er ook op worden gewezen dat het vergroten van de

toegang van de rivier tot de uiterwaard door het slechten of doorbreken van zomerkades tot meer zomeroverstromingen kunnen leiden, wat negatief kan uitpakken voor zowel stroomdalgrasland als vegetatie van natte delen (Onderzoek KUN),.

Kennisvraag: wat wel en niet verantwoord is zou goed in beeld moeten worden gebracht.

Wat mis kan gaan: onomkeerbare aantasting van actuele en potentiële natuurwaarden en geomorfologie.

- (De Marke/Bosland) Welke vooruitzichten zijn er van daadwerkelijk herstel van fauna (verlies + dreigende verlies van soorten zoals dat nu te zien is)
- (EC-LNV EG2) Meer aandacht voor rol en noodzaak herintroductie. Laat EGM maatregelen samengaan met verantwoorde herintroductie, onderzoek toont al jaren aan dat anders veel soorten er toch niet komen. Dit is zonde van het EGM geld. Natuurbeheerders in Nederland zijn met herintroductie zeer terughoudend (terwijl gemeenten ondertussen hun bermen vol zaaien met soorten van vaak dubieuze herkomsten). Geef dus goede richtlijnen en vuistregels en ga aan de slag, met alleen EGM komen we er niet. (uitbreiding van vragen 3.3.15 en 3.4.1)
- (Landschap Overijssel) Onderzoek naar de tekenproblematiek. In het natuurterrein Boetelerveld (natte heide) brengen de teken een ziekte over op de koeien waardoor de koeien doodgaan (hun nieren gaan kapot). Het terrein wordt begrast in de zomer om de vergrassing met pijpenstrootje terug te dringen en in de hand te houden. Hoe hier nu verder. Zijn er koeienrassen die hier wel tegen kunnen? Hebben de koeien in de omliggende weilanden er geen last van?
 - (DN) Groen ontgronden
 - (DN) Beekherstel vanuit cultuurhistorisch oogpunt
 - (DN) Habitat herstel das

3.4 Soorten- / populatiegericht beheer

3.4.1 Genetische diversiteit doelsoorten.

Hoe verhoudt zich de genetische diversiteit van doelsoorten (met een gering dispersievermogen) binnen en tussen terreinen met een verschillende beheershistorie (habitatbeschikbaarheid en -kwaliteit, ruimtelijke isolatie)? Wat zijn optimale beheersvormen voor (groepen van) doelsoorten tav de genetische diversiteit? Waar liggen perspectieven voor het beheer van marginale (niet-levensvatbare) populaties of herintroductie?

3.4.2 Criteria leefgebiedplannen /kernleefgebieden (Meerjarenprogramma Uitvoering Soortenbeleid).

Waar liggen kernleefgebieden van (groepen van) doelsoorten? Waar zouden kernleefgebieden kunnen worden ontwikkeld? Waar liggen mogelijkheden voor ontwikkelingsgericht beheer en inbreng bij compensatie en reconstructie? Waar zijn specifieke maatregelen (beheer, inrichting) gewenst?

3.4.3 Prioritaire soorten landelijk gebied.

Welke prioritaire soorten hebben een zwaartepunt van voorkomen buiten de EHS (terrestrisch en aquatisch)? Welke richtlijnen kunnen worden gehanteerd bij het ontlenen van ontheffingen, sluiten van beheersovereenkomsten e.d. zodanig dat wordt voorzien in het duurzaam voorkomen van deze soorten in het landelijk gebied?

3.4.4. Hoe kan de herkolonisatie van gewenste soorten worden bevorderd? Onderzoek naar de verspreidingsecologie van soorten. Voor het overleven van soorten in de versnipperde natuur in Nederland is hun verspreidingsecologie van groot belang. Kennis hierover is vaak nog onvolledig en onvoldoende

toepasbaar om de consequenties van inrichting van verbindingzones en natuurgebieden goed op af te stemmen. Onderzoeksvraag o.a.: Wat is de rol van klimaatverandering op de verspreidingsecologie van soorten.

- 3.4.5. Uit de laatste onderzoeken met betrekking tot het beheer van weidevogels in Nederland komt vaar voren, dat waarschijnlijk de kwaliteit en kwantiteit van het aanwezige voedsel een belangrijkere rol speelt dan dat voor kort werd aangenomen. Naast waterpeil, de verschillende maairegiems en predatie van jonge weidevogels als voorbeelden van de verschillende aspecten van onderzoek, die op dit moment worden uitgevoerd om inzicht te verkrijgen in het complexe weidevogelbeheer wordt hier extra aandacht gevraagd voor de effecten en gevolgen van de relatie tussen landbouwpraktijk – bodemleven – weidevogels. Tot op dit moment nog een onderbelicht aspect van het weidevogelbeheer.

Invloed landschappelijke verstoring (infrastructuur, woningbouw) op broeden weidevogels, hoogspanningsmasten).

Plas-dras effecten op weidevogels (pm effectiviteit mozaïekbeheer in zijn totaliteit).

Wat is het effect op de weidevogels van de tendens in de melkveehouderij naar koeien op stal (+ schaalvergroting)? Beheer tendert naar meer uniformiteit. Indien ook geen nabeweiding meer plaatsvindt (kan nog met jong vee), dan meer kans op biljartlakens i.p.v. de polsstructuur na rundveebegrazing.

Is het van belang om bij beheersovereenkomsten m.b.t. weidevogelbeheer dezelfde beheersafspraken jaar in jaar uit op hetzelfde perceel te handhaven i.v.m. plaatstrouw van vogels en ontwikkeling van het biotoop?

(Top 5 vraag LNV beleid: gekoppeld aan 3.2.4!)

- 3.4.6 Ganzen: Hoe gaat dit samen met weidevogels? Wat is de invloed op voedselaanbod voor arriverende weidevogels na vertrek wintergasten. Wat is het effect van aanwezigheid overzomerende ganzen op weidevogels?
- 3.4.7 Wat zijn de mogelijkheden voor herstel van de konijnenpopulaties. Mogelijkheden onderzoeken inzetten echte grote dieren in veel meer natuurgebieden (dus edelherten, wilde zwijnen. Nu teveel kunstdieren die bijna doel op zich zijn. Naar een natuurkijker natuur. Welke verjongingscondities zijn er nodig voor Jeneverbesstruwelen (NDT 3.52c); lijden ook andere soorten dan Jeneverbes wellicht aan hetzelfde euvel en welke effectgerichte maatregelen zijn in dat verband evt. mogelijk?
- 3.4.8 Hoe kan Habitat herstel t.b.v. de das worden gerealiseerd?
- 3.4.9 Tal van natuurgebieden in Nederland zijn afhankelijk van natuurgebieden elders in Europa (b.v. als broedgebied, foerageergebied of overwinteringsgebied). Voor een groot aantal soorten is Nederland een essentieel onderdeel van de West-Palearctische flyway Er is behoefte aan onderzoek naar deze afhankelijkheid, naar de pressures en drivers en responsies van de Nederlandse populaties, en naar essentiële drempelwaarden en naar de meest optimale ruimtelijke rangschikking van de broed-, rust- en foerageergebieden van deze soorten in Nederland. Zijn er in Nederland voldoende stop-over- sites voor trekkende soorten? Liggen deze op de goede plaatsen?
(Top 5 vraag agrarisch natuurbeheer)
- 3.4.10 Bij de dagvlinders is de situatie onverminderd slecht. Negen soorten dagvlinders staan op het punt te verdwijnen uit Nederland terwijl nog eens 11 andere soorten, waaronder ooit redelijk algemene soorten als argusvlinder en bruine eikenpage, het zo slecht doen dat gevreesd moet worden voor hun duurzame voortbestaan. De oorzaken van deze dramatische achteruitgang zijn slechts ten dele bekend. Wat zijn de oorzaken van deze ontwikkelingen?

3.4.11 Vragen die missen (organisatie + vraag)

- (Directie Natuur)
 1. in het kader van het nieuwe Meerjarenprogramma uitvoering soortenbeleid (MJPS):
 - onderzoek naar soorten waarover onvoldoende kennis bestaat voor een effectieve bescherming
 - ontwikkeling monitoringsmethoden voor soorten (betrouwbaar en betaalbaar)
 - monitoring en evaluatie van soortenbescherming, w.o. (van de effectiviteit) van de uitvoering van soortenbeschermings- en leefgebiedplannen
 - ontwikkeling van nieuwe instrumenten voor soortenbeheer
 - monitoring en evaluatie van het nieuwe MJPS
 - continuering van wetenschappelijke begeleiding van door het rijk geïnitieerde herintroducties (m.n. otter en hamster)
 2. naar weidevogels:
 - effecten van beheer,
 - oorzaken van achteruitgang in broed-, trek- en overwinteringsgebieden,
 - een 'totaal' (ruimtelijk en leeftijdsgestructureerd) populatiemodel,
 - inpassing weidevogelbeheer in water-, plattelands-, landbouwbeleid etc.
 3. naar ganzen (en smienten): m.n.
 - ecologische en
 - maatschappelijke/ bestuurlijke monitoring en evaluatie van de uitvoering van het beleidskader.

Voortzetting onderzoek naar biodiversiteit en soorten in DWK-programmering (zie bijlage X)

- (Alterra/CE) rol fluctuaties herbivoren irt biodiversiteit (randvoorwaarden spontane natuur)
- (De Marke/Bosland) Wat kunnen we doen met “nieuwe plaagsoorten” zoals grouwe gans, vos, nijlgans ed.
- (Prov.Flevoland, ROV) In het kader van bijv. de evaluatie Programma beheer en meerjarenprogramma soortenbeleid zijn ook de nodige onderzoeksvragen geformuleerd. Hoe worden die in het proces meegenomen?
- (EC-LNV EG2) Meer aandacht voor rol en noodzaak herintroductie. Laat EGM maatregelen samengaan met verantwoorde herintroductie, onderzoek toont al jaren aan dat anders veel soorten er toch niet komen. Dit is zonde van het EGM geld. Natuurbeheerders in Nederland zijn met herintroductie zeer terughoudend (terwijl gemeenten ondertussen hun bermen vol zaaien met soorten van vaak dubieuze herkomsten). Geef dus goede richtlijnen en vuistregels en ga aan de slag, met alleen EGM komen we er niet. (uitbreiding van vragen 3.3.15 en 3.4.1)
- (Alterra-CE) Historische hotspots biodiversiteit. Hoe verhouden de effecten van historische vormen van landgebruik, beheer en verstoringen op biodiversiteit (soortensamenstelling, ruimtelijke samenhang en dynamiek) zich tot de effecten van huidige beheersmaatregelen en landgebruik in HR-typen? Waar liggen knelpunten en nieuwe mogelijkheden (moderne alternatieven voor oude beheersvormen)?
- (Alterra-CE) Genetische diversiteit doelsoorten. Hoe verhoudt zich de genetische diversiteit van doelsoorten (met een gering dispersievermogen) binnen en tussen terreinen met een verschillende beheershistorie (habitatbeschikbaarheid en -kwaliteit, ruimtelijke isolatie)? Wat zijn optimale beheersvormen voor (groepen van) doelsoorten tav de genetische diversiteit? Waar liggen perspectieven voor

het beheer van marginale (niet-levensvatbare) populaties of herintroductie?

- (WUR-Ecosystemen) stelt een meerjarig project (2004-2008) voor waarin een groot aantal aspecten aan de orde komen welke te maken hebben met de Gelderse Poort als kernleefgebied voor het edelhert. Dit gebied vormt een wezenlijk onderdeel van de beoogde robuuste ecologische verbindingzone Veluwe-Maaswoud. Dit project bevat aspecten uit de thema's mensen en natuur (1.1.2), Landschap en Natuur (3.1.1; 3.1.4; 3.4.7) en Natuur over de grenzen (6.1)
- Nederland heeft geen ervaring met het voorkomen van edelherten in het rivierengebied. Uit oogpunt van toekomstig beheer en inrichting bestaat er dan ook veel onduidelijkheid. Vastgesteld moet worden hoe edelherten de uiterwaard als leefgebied zullen benutten, met welke gevolgen voor de natuurontwikkeling. Voor de doorstroming van het water is het belangrijk te onderzoeken in hoeverre edelherten in staat zullen zijn de uitbreiding van houtigen in de uiterwaarden te onderdrukken. Ook is het van belang vast te stellen hoe groot het maatschappelijk draagvlak is voor het voorkomen van edelherten in de uiterwaarden.
- (DN) Gebruikersapplicatie ecotopensysteem
 - (DN) Invloed laagste grondwaterstanden op de soortensamenstelling van natte ecosystemen
 - (DN) Invloed van vochtleverantie op vegetatiesamenstelling en natuurlijke ecosystemen (slechts deels in bestaand programma)
 - (DN) Ontwerpen van multifunctionele ecologische netwerken

4 Natuur en klimaat

- 4.1 De vragen over de gevolgen van klimaatveranderingen voor de EHS (ecologische netwerken, begrenzing en inrichting van de EHS) zijn van groot belang vanuit het aandachtsgebied “ruimtelijke samenhang van de EHS”. Klimaatverandering is ook een van de argumenten om in te zetten op Robuuste Verbindingen. Onderzoek in deze richting is hard nodig.
- 4.2 Als gevolg van klimaatverandering veranderen de leefomstandigheden van tal van soorten en levensgemeenschappen. Met name voor soorten die aan de rand van hun verspreidingsgebied zitten kan dit ingrijpende gevolgen hebben. De kwetsbaarheid van prioritaire soorten en systemen voor klimaatveranderingen is te weinig bestudeerd. Ecologische netwerken worden geacht een onderdeel van de oplossing te zijn. Ook bufferzones een aangepast beheer kunnen een essentiële bijdrage leveren aan het behoud van deze soorten en levensgemeenschappen. Onderzoeksvragen zijn o.a.
- Welke soorten zijn zeer gevoelig voor de te verwachten klimaatsveranderingen in Nederland?
 - Welke inrichtings- en beheersmaatregelen kunnen een bijdrage leveren aan hun behoud?
- (Top 5 vraag andere (semi) overheden)**
- 4.3 Welke invasieve soorten en plaagsoorten zullen meer in Nederland optreden t.g.v. klimaatverandering?
- 4.4 **Vragen die misten (organisatie + vraag)**
- (Waterleidingbedrijf, A'dam) Gevolgen klimaatverandering vaststellen voor de instandhouding van Nederlandse natuurdoeltypen en doelsoorten, en voor de haalbaarheid van de Nederlandse verplichtingen in het kader van Vofel- en habitatrichtlijn en de Kaderrichtlijn Water. De nu opgelegde doelen door nationale en Europese overheden zouden door de effecten van klimaatveranderingen op een termijn van 25-50 jaar wel eens onhaalbaar kunnen blijken. Hoe moeten beleidsmakers, politiek en terreinbeheerders hier mee omgaan?
 - (Alterra, centrum Landschap 2) ik mis vooral kennisvragen op het gebied van klimaatverandering. Dat wordt tocht het probleem op middellange termijn? Bijv dispersie mogelijkheden van soorten in ons landschap, abiotische condities op nieuwe locaties etc. !
 - (WUR, Nature Conservation & plant Ecology) geen motivatie aangegeven
 - (Alterra, centrum Bodem) : Welke interacties heeft klimaatverandering met de overige ver-thema's? Denk aan relaties. Ontwikkel een prioritering voor de div. vormen van multiple stress, alsook modellen om de risico's in verschillende situaties te kunnen inschatten

5 Abiotische randvoorwaarden

(Heel hoofdstuk 5 Abiotische randvoorwaarden: => voorstel DLO onderzoek 2005)

- 5.1 Paragraaf 3.1, 3de opsommingsteken (pag. 14): Welke kennis is (bij natuurbeheerders) al beschikbaar over het inrichten van nieuwe natuur en de voorbereidende onderzoeken die hiervoor nodig zijn? De definiëring van abiotische factoren in de toelichting op de eerste vraag is zeer onvolledig. Het Handboek Natuurdoeltypen is echter voor elk natuurdoeltype vrij volledig in het aangeven van de abiotische randvoorwaarden. Het is de vraag of beheerders van natuurterreinen wel voldoende op de hoogte zijn van deze abiotische randvoorwaarden. Het tegendeel blijkt uit talrijke projecten die zogenaamd natuurherstel of natuurontwikkeling beogen, waarbij blijvende schade wordt toegebracht aan aardkundige (en cultuurhistorische) landschapswaarden.
Hebben natuurbeheerders voldoende kennis van en houden zij voldoende rekening met de abiotische randvoorwaarden van de natuurdoeltypen zoals aangegeven in het Handboek Natuurdoeltypen? Zo niet, wat kan er dan aan worden gedaan om dit te verbeteren?
Is het mogelijk om natuurbeheerders te informeren over de kansrijkdom van bepaalde natuurtypen / pakketten voor nieuwe natuur op de door hen gekozen plekken?
(Top 5 vraag (planet) onderzoek)
- 5.2 Hoe kunnen abiotische factoren met beheermaatregelen beïnvloed worden? Toelichting: Voor het bereiken van de beoogde natuurdoelen zijn de abiotische omstandigheden naast het uitvoeren van de juiste beheermaatregelen een cruciale factor. Dit betreft de hydrologie in brede zin (waterkwaliteit en verdroging, waterberging) en de milieubelasting door gebiedsvreemde stoffen, zoals fosfaten.
Welke abiotische randvoorwaarden zijn gewenst voor de diverse levensgemeenschappen / natuurdoeltypen? Welke rol speelt bijvoorbeeld zwavel/fosfaat/ijzer interactie bij natuurontwikkeling en hoe moet de beheerder daarmee omgaan? Welke maximale belastingen vanuit de “ver”-thema’s zijn nog toelaatbaar?
(Top 5 vraag terreinbeherende organisaties)
- 5.3 Welke effecten hebben de “ver”(mesting-, zurings- etc.) -thema’s op de EHS, op de schaal van locatie, regio, land en EU? Ontwikkel hiervoor modellen / Decision Support Systems.
- 5.4 Wat is de beleidsrelevantie van ‘nieuwe’ stoffen zoals vlamvertragers voor het natuurbeheer? Wat zijn de effecten van bestrijdingsmiddelen en verontreinigingen op natuurwaarden? Welke maatregelen kan de beheerder in dat verband nemen?
- 5.5 Irreversibele abiotische randvoorwaarden.
Waar zijn de huidige abiotische condities praktisch gesproken onherstelbaar gewijzigd ten opzichte van beoogde condities nodig voor behoud of ontwikkeling van natuurdoelen? Om welke soorten en typen gaat het? Wat zijn alternatieve ontwikkelingsmogelijkheden?
Hoe omgaan met irreversibiliteit (waarin is zonzol te investeren).

Beïnvloeding van abiotische factoren met beheersmaatregelen voor het bereiken van de juiste natuurdoelen: van belang voor natuurdoelenkaart, welke natuurdoelen zijn nog haalbaar vanuit de abiotiek en welke niet meer? **(Top 5 vraag LNV beleid)**

- 5.6 Welke rol spelen een veranderende pH, vocht, temperatuur en bodem op de mobilisatie van contaminanten, fosfaat e.d. in bodem en water? Hoe kunnen we daar het best op inspelen bij de inrichting en beheer van een natuurgebied?
- 5.7 Fluxen als conditionerende factoren voor ecosysteemontwikkeling. Tot nu toe is de relatie tussen ecosysteemontwikkeling en omgevingsfactoren vooral gebaseerd op de analyse van gemiddelden, terwijl de variatie in een of enkele omgevingsfactoren bepalend kan zijn. Voorbeeld is de toenemende verzilting in de zomermaanden en de toenemende verzoeting in de wintermaanden. Meer kennis over fluxen als determinerende factor leidt tot regionaal aangepaste normstellingen.
- 5.8 Abiotische randvoorwaarden voor bossen en moerassen. Tot nu toe zijn voor meerdere ecosysteemttypen de abiotische randvoorwaarden vastgelegd in een set van terreincondities. Deze terreincondities zijn sturend voor inrichting en beheer van natuurgebieden. Voor een groot aantal ecosysteemttypen zijn de abiotische randvoorwaarden voldoende gekwantificeerd. Slechts voor bossen en moerassen is op dit moment de kennis nog ontoereikend. Hierdoor is het voor deze ecosystemen onvoldoende mogelijk karakteristiek soorten en gemeenschappen te behouden of te ontwikkelen.
- 5.9 Wat is het verspreidingspatroon van atmosferische deposities op lokale schaal?
- 5.10 Wat zijn de precieze kritische belastingen (N-plafonds) voor lokale vegetaties en natuurdoeltypen?
Wat is de kritische grens van N-bemesting bij soortenrijke graslanden, rekening houdend met bestaande atmosferische depositie en mineralisatie uit veen.
In de lit. vind je dat bij 50 kg N/ha/jaar in elk geval nivellering is opgetreden (o.a. Oomes). Je moet dus lager gaan zitten. Van belang voor beheersovereenkomsten met botanisch doel. In Nederland nog maar weinig voorkomend, maar EU-breed zeer belangrijke vraag.
- 5.11 Wat zijn de multiple effecten van de “ver”-thema’s per natuurdoeltype (dosis-effectrelaties)? Welke vuistregel kunnen hiervoor worden gegeven? Welke interacties heeft klimaatverandering met de overige “ver”-thema’s? Ontwikkel een prioritering voor de div. vormen van multiple stress, alsook modellen om de risico’s in verschillende situaties te kunnen inschatten
- 5.12 Is het juist dat het volledig herstel van sommige habitats wordt verhinderd door herverzuring en –vermesting, vóórdat de latere successiestadia zich hebben kunnen ontwikkelen? Zo ja, welke maximale depositiewaarden zijn toelaatbaar zodat effectgerichte maatregelen niet alleen soelaas bieden voor pionierstadia, maar ook voor de soorten van latere successiestadia?
- 5.13 In hoeverre zijn eventueel nog herstelmaatregelen nodig nadat de N-depositie is gedaald naar om en nabij het geplande niveau?
Wat is dat geplande niveau en voor de echt voedselarme systemen (hoogvenen, heides, zwakgebufferde vennen)? Dit niveau is zeer waarschijnlijk nog veel te hoog. De vraag moet dus nog breder getrokken denk ik. Voor welke systemen is het geplande niveau nog te hoog en waar zullen dus heel lang herstelmaatregelen nodig zijn?

In welke natuurdoeltypen leiden de voorgeschreven beheermaatregelen als gevolg van externe milieuraandvoorwaarden niet tot het gewenste doel?

- 5.15 Wat is de Invloed van de laagste grondwaterstanden op de soortensamenstelling van natte ecosystemen? Invloed vochtleverantie op vegetatiesamenstelling in natuurlijke ecosystemen
- 5.16 Bij par. 2.2 staan abiotische randvoorwaarden genoemd. Dit is iets wat steeds terugkomt. De a-biotiek wordt gezien als randvoorwaarde in plaats van als onderdeel van het ecosysteem. Alsof heidebodem en heide niet met elkaar samenhangen. En alsof een bodem pH, N, P is in plaats van een over honderden tot duizenden jaren ontstaan bodemprofiel met bijbehorende bodemdieren en waarschijnlijk zeer ingewikkelde chemische aansturingen. Daarom zou ik het hoofdje aanleg en inrichting veranderd willen zien door 'de bodem als onderdeel van het ecosysteem'.
- 5.17 Hoe bereik je een zo natuurlijk mogelijke trofie-graad (fosfaat, N, e.d.) Zonder Pitrus
- 5.18 Invloed akkerranden op waterkwaliteit van aangrenzende sloten en wat de invloed op aangrenzende percelen of bermen
- 5.19 **Vragen die misten (organisatie + vraag)**
- (EC-LNV) Hoe zit het met de zgn. 'chemische tijdbom' wanneer na aankoop van graslanden de bekalking wordt gestaakt. Bespreek met drs. Jep Karres/DN.
Wat mis kan gaan: vraag Karres. Wellicht is begrazing of gebruik hooi niet meer verantwoord.
 - (Alterra, centrum Bodem) Wat is het lange termijn effect van uitspoeling van fosfaat uit P-verzadigde gronden bij vernatting t.b.v. bestrijding van verdroogde ecosysteemtypen op terrestrische ecosystemen, maar ook op P concentratie en daarmee aquatische ecosystemen in kleine wateren en P vracht op grote wateren en Noordzee ivm Kaderrichtlijn Water?
 - Welke natuurbeheerskosten spaar je uit door emissiereductie vanuit de landbouw?. Vraag naar kosteneffectiviteit mbv verder te ontwikkelen DSS interactie landbouw-natuur
 - : Wat is de relatie tussen (gewenste) natuur en milieukwaliteit en noodzakelijke verandering in nutriëntengebruik in de landbouw (transitie). Meer specifiek de relatie tussen kritische stikstof en fosfaatbelasting natuur (natuurbeleid) en verantwoord stikstof- en fosfaat gebruik in de landbouw (mest en ammoniakbeleid)
 - Hoe kunnen we vanuit de gewenste standplaatsfactoren gebiedsgerichte randvoorwaarden formuleren voor activiteiten die negatieve effecten hebben op de natuurgebieden in de omgeving (mede irt passende beoordeling ex VH-richtlijnen)
 - (Alterra – CE) Irreversibele abiotische randvoorwaarden. Waar zijn de huidige abiotische condities praktisch gesproken onherstelbaar gewijzigd ten opzichte van beoogde condities nodig voor behoud of ontwikkeling van natuurdoelen? Om welke soorten en typen gaat het? Wat zijn alternatieve ontwikkelingsmogelijkheden?
 - (DN) Aanvulling database hydrologische randvoorwaarden natuur
 - (DN) Fosfaat en natuurontwikkeling

6 Natuur over de grenzen

6.1 Inrichting en beheer van grensoverschrijdende natuurgebieden, m.n. Duitsland, België.

6.2 Vragen die misten (organisatie + vraag)

- (Expertisecentrum LNV) Onderdeel 6 ‘Natuur over de grenzen’ zou z.s.m. **moeten worden uitgewerkt** i.s.m. de bij het BBI betrokkenen van DN en ECLNV.
Daarbij zou niet alleen gedacht moeten worden aan grensoverschrijdende EHS- en Natura 2000-gebieden, maar ook aan kennisvragen die op wat grotere afstand spelen in gebieden waarmee Nederland bemoeienis heeft, m.n. *in het kader van het Beleidsprogramma Biodiversiteit Internationaal en het Actieplan Natuurbeheer voor Midden- en Oost-Europa*. Afstand zou daarbij geen rol moeten te spelen, maar uiteraard wel de Nederlandse betrokkenheid.
- (UvA) Wat zou de kerntaak van NL wat betreft natuur en landschap in een groter (Europees) verband moeten zijn en waar zouden we ons dus vooral op moeten/kunnen richten (bv kustzone en duiden; laagveengebied inclusief weidevogels en stuifzanden en heide).
- (Prov.Flevoland, ROV) Ik neem aan dat op 1 juli DN internationale verplichtingen, beleidsrelevantie en het effect bij de beoordeling betreft. Daarbij valt te denken aan vragen die nodig zijn voor:
 1. Behoud maatschappelijk draagvlak (1.1.3, 1.2.1, 1.5.1, 7.1.4);
 2. Naleving Vogel- en Habitatrichtlijn (1.5.1; 2.6);
 3. Behoud van soorten die in Nederland dreigen uit te sterven (1.3.2; 2.6; 3.1.1; 3.4.2; 3.4.4; 7.1.4);
 4. Doelmatige uitvoering wet- en regelgeving (1.5.19);
 5. Effectiviteit subsidieregeling (Programma Beheer) (1.3.2; 3.1.1; 3.4.2; 3.4.4) Herbegrenzing EHS (3.1.1; 3.4.2; 3.4.4; 4.2)

7 Bedrijfseconomische vragen bij terreinbeheer

7.1 Optimalisatie bedrijfsvoering

- 7.1.1 Welke eenheden van beheer zijn optimaal?
- 7.1.2 Welke innovatieve agroproductiesystemen & waterbeheersbedrijven zijn denkbaar in relatie tot antiverdroging, anti-overstroming, pro-biodiversiteit en anti P&N-load?
- 7.1.3 Hoe is het beheer van natuurgraslanden in te passen in de landbouw? Zijn er mogelijkheden om halfnatuurlijke graslanden op een of andere manier in te passen in (mede)beheer door boeren?
(Top 5 vraag agrarisch natuurbeheer)
- 7.1.4 Hoe kan natuur in Nederland zo goed en goedkoop mogelijk in stand worden gehouden rekening houdend met:
Toelichting: Veel natuurbeheer in Nederland, gericht op instandhouding van successiestadia is geënt op historische landbouwkundige methoden. De kosten van dit beheer lopen steeds meer op. De vermessing in Nederland betekent bovendien dat dit beheer veel intensiever dan normaal moet worden uitgevoerd en bovendien zijn veel soorten hiermee niet op deze plekken te behouden. Dynamiek in het landschap waarbij successiestadia regelmatig(deels) worden teruggezet, blijkt steeds duidelijker een belangrijke rol te spelen bij het behoud en herstel van biodiversiteit. Hier is echter traditioneel nog relatief weinig onderzoek aan gedaan.
(-> Voorstel DLO onderzoek 2005)
- 7.1.5 Welke innovatiemogelijkheden zijn er op het gebied van beheer van natuur in Nederland, zowel technisch als organisatorisch (bijv. 4 grote regionale beheersorganisaties)?
(Top 5 vraag grote particuliere terreinbeheerders)
- 7.1.6 Onderzoek gericht op optimalisatie van de bedrijfsvoering van het terreinbeheer (verzilvering en vermarkting van functies, kosten en effectiviteit van beheersmaatregelen).
(-> Voorstel DLO onderzoek 2005. Top 5 vraag grote particuliere terreinbeheerders)
- 7.1.7 Bedrijfseconomische doorrekening van omschakeling naar SN. deelnamebereidheid PNB, gefundeerde besluiten. Rekenmodel voor het bedrijfseconomisch doorrekenen van functieverandering naar een (gedeeltelijk) natuurbedrijf. Wat zijn op agrarisch bedrijfsniveau de economische consequenties van gedeeltelijk omschakelen naar natuur (beslissingondersteunend model – zie prg 430)

- 7.1.8 Liggen er relaties tussen het materieelgebruik en de ecologische effecten? Dus levert bijvoorbeeld de ene plagmachine of de ene maaimachine nou betere resultaten dan de andere? Hoe kun je dit inbouwen in de monitoring en hoe krijg je deze kennis boven water en bij de juiste mensen?
- 7.1.9 Praktijkonderzoek naar oplossing problemen met sloot- en bermmaaisel: hoe kan dit materiaal op een milieukundige manier efficiënt binnen de landbouw worden verwerkt (kostenbesparing, kwaliteit bodem). **(Top 5 vraag grote particuliere terreinbeheerders)**
- 7.1.10 Knelpunten landbouw op de landgoederen: verzwakte concurrentiepositie door kleinschalig landschap, verwevenheid met natuur, vervreemding landbouw en natuur
- 7.1.11 Wat zijn de mogelijkheden om goedkoper te beheren (innovatie bij bedrijf) (op bedrijfsniveau .. op macroniveau)
- 7.1.12 Vragen die misten (organisatie + vraag)**
- (NPB:) Hoe kan beheer worden geoptimaliseerd via totaal andere vormen van beheer zoals optimale mix van landbouw en natuur (moeten kostenvoordelen zijn gezien het feit dat natuur geënt is op vroegere landbouwsystemen (benut landbouw voor hij helemaal is verdwenen / nog intensiever is geworden)
 - (Altenburg&Wymenga, agr.nat.beh.) Verbreden effectiviteit weidevogelbeheer: effectiviteit mozaïekbeheer, effectiviteit reservaatbeheer
 - (Alterra, centrum Landschap) (Bos)beheer gericht op kwaliteit; tot op heden is vooral de aandacht gericht op kwantiteitsdoelstellingen; nog niet op (betaalbare) kwaliteit.
 - (WUR, Nature Conservation & plant Ecology) Bedrijfsaspecten. Hoe pak je natuurbeheer zo (economisch) efficiënt mogelijk aan. Hier zal in elk geval eens naar gekeken moeten worden. Maar in hoeverre is dit een taak voor }LNV? Verder blijft het een beetje tricky om puur vanuit een bedrijfseconomisch punt naar natuurbeheer te kijken; je loopt immers het risico dat je je doel voorbijstreeft. M.a.w. het is voor de meeste natuurdoeltypen bewezen dat kleinschalige ingrepen het beste zijn voor de natuurlijke diversiteit maar vanuit bedrijfseconomisch oogpunt is de kleinschaligheid niks.
 - (DN) in enkele gebieden neemt één persoon / organisatie het landschapsbeheer op zich voor vele eigenaren. Hieraan kleven organisatorische vragen, aansturingvragen, kwaliteitssturingsvragen, etc. Daarbij wordt ook nagedacht over verenigingen van eigenaren en zelfs de overdracht van grond en/of landschapselementen aan een aparte rechtspersoon. Wat zijn perspectiefvolle oplossingen om effectief en efficiënt beheer uit te (laten) voeren.

7.2 Kosten / baten bedrijfsvoering

- 7.2.1 Kan het begrip groene en blauwe diensten verder worden uitgewerkt? Welke groene en blauwe diensten zijn verenigbaar met de doelpakketten van het Programma Beheer? Welke niet?
(Top 5 vraag LNV beleid)
- 7.2.2 Welke natuurbeheerskosten spaar je uit door emissiereductie?
- 7.2.3 Welke toepassing van hout kan zorgen voor meer inkomsten?

- 7.2.4 Beheerkosten/normbedragen voor cultuurhistorie elementen (relatie met min.OCW).

Cultuurhistorie en PB

Aanvankelijk was het de bedoeling om binnen het Programma Beheer ook cultuurhistorische doelpakketten op te nemen. Dit is er echter niet van gekomen. Weliswaar zijn er landschapspakketten opgenomen die ook een cultuurhistorische component bezitten, maar landschapselementen die sec om cultuurhistorische redenen van belang zijn, zijn niet opgenomen. Één van de oorzaken is dat er onvoldoende normbedragen bekend zijn. Wat kost het een eigenaar om een grafheuvel te beheren? Bovendien vallen archeologische objecten niet onder de beleidsverantwoordelijkheid van LNV, maar onder die van het Ministerie van OC&W. die zullen dan ook moeten gaan betalen voor dit soort objecten. Voor de duidelijkheid: het betreft hier objecten met een bepaalde 'groene' of 'blauwe' component. Denk aan grafheuvels, celtic fields, groeves of schansen. Waar het aan ontbreekt is harde cijfers. Over welke objecten spreken we, wat zijn de aantallen, wat zijn de normkosten etc.? Willen we de discussie met LNV en OC&W aan over opname van dit soort objecten, dan zullen we meer zicht moeten krijgen op deze aspecten.

- 7.2.5 Een duurzaam beheer van de landbouwgrond inclusief het reliëf draagt volgens ons belangrijk bij aan de kwaliteit van landschap, water, voedselkwaliteit en voedselgarantie dichtbij grote bevolkingscentra. In dit kader is het uitwerken van groen-blauwe diensten of beheerspakketten landbouw belangrijk.
- 7.2.6 Beleidsvragen per gebied
Wat zijn reële beheerskosten voor groengebieden
Welke kostendragers zijn er meer en wie neemt initiatief daartoe
Beleid t.a.v. commercialisering en privatisering
- 7.2.7 Zijn er andere elementen als maat voor betaling dan de planten of dieren (ecologisch resultaat. Bijv beleving, recreatie,)
- 7.2.8 Inzicht hoe andere geldstromen te mobiliseren (watergezondheid). Omzicht in mogelijkheden / kansen marktproducten (melk uit natuur koe?)
Wat zijn goede lokale afzetmogelijkheden voor terreinbeheerproducten? (gebruikmakend van vroegere crearegels.
- 7.2.9 Wat zijn de bedrijfseconomische effecten van nature op bedrijven in de omgeving. Financiering GIOS
- 7.2.10 Vragen die misten (organisatie + vraag)**
- (NPB:) Wat zijn de kosten van het beheer van de verschillende beheerders (individueel en per type (TBO, agrariër, etc.) gekoppeld aan ecologische resultaten. Kosteneffectiviteiten. Identificeren en analyseren van meer efficiënte beheerders.
 - (NPB:)Monitoring van kosten en resultaten, waardoor inzicht in kosten van beheer in relatie tot vergoedingen (in verband met deelnamebereidheid van particulieren en agrariërs)
 - (Altenburg&Wymenga, agr.nat.beh.) Is het mogelijk consensus te bereiken over een methode om de kosteneffectiviteit van beheer te berekenen? (kosten/batenanalyse agrarisch natuurbeheer vs reservaten per natuurdoeltype) zie discussie in het verleden en bijdragen CLM, anders risico op inefficiënte inzet van middelen en voortslepen discussie.
 - (Bosschap) Wat kost natuurbeheer? Ontwikkeling van normkosten ter onderlinge vergelijking beheer door verschillende organisaties, optimalisatie van beheer, toetsing subsidies, w.o. staatssteuntoets/ i.r.t. visitatie SBB.

- (Landschap Overijssel) Afvoer van maaisel van schraalgraslanden is vaak een groot probleem, zeker als er veel pitrus in zit. Wat zijn de mogelijkheden voor verwerking van dit maaisel? Want composteren is wel erg duur, zijn er andere mogelijkheden?
- (Alterra, centrum Landschap) Basisonderzoek naar (norm)kosten voor het beheer. Kostenberekeningen en beslissingen veelal gebaseerd op verouderde gegevens.
- (Alterra, centrum Landschap) hoe formuleer je producten/diensten op een transparante en afrekenbare manier? (afleggen verantwoording naar rijk en maatschappij)
- SBB, Terreinbeheer Regio Gld) onderzoek naar de afstemming bos-hout keten betere afstemming leidt tot verhoging inkomsten of vermindering kosten voor de terreinbeheerder.
- (EcoLaNa) Gemengd Bedrijf Nieuwe Stijl toepassen volgens EcoLaNa concept om zo meer ruimte te creëren voor natuur en milieu. De landbouwbedrijven meer afstemmen op de gestelde eisen van de maatschappij, waarbij ook natuur als een volwaardig onderdeel wordt gezien van produceren
- (DN) de huidige vergoedingen voor landschapsbeheer worden als te laag ervaren. Wat zijn reële vergoedingen voor geleverde diensten?